

Nastanak i djelovanje Dobrovoljne protukomunističke milicije

Miloslavić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:220624>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ivan Miloslavić

**NASTANAK I DJELOVANJE
DOBROVOLJNE
PROTUKOMUNISTIČKE MILICIJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Ivan Miloslavić

**NASTANAK I DJELOVANJE
DOBROVOLJNE
PROTUKOMUNISTIČKE MILICIJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2024.

SAŽETAK

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije 17. travnja 1941., uspostavom Nezavisne Države Hrvatske te potpisivanjem Rimskih ugovora 18. svibnja iste godine ostvario se značajan dio imperijalističkih težnji Kraljevine Italije na istočnoj jadranskoj obali. Pobuna dijela stanovništva protiv NDH sadržavala je istovremeno velikosrpske četničke elemente i one kanalizirane pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije. U takvim okolnostima, kako bi dobili povod za konkretnu okupaciju hrvatskog obalnog pojasa, a istovremeno nastojeći suzbiti širenje partizanskog pokreta, talijanske vojne vlasti su krenule u akciju suradnje s četnicima i pročetničkim grupacijama. Sredinom 1942. odnosi s četnicima su se odredili na temelju Zagrebačkog sporazuma, slijedom kojeg su mnoge četničke postrojbe postale dio Dobrovoljne protukomunističke milicije (MVAC-a). Postrojbe MVAC-a su bile sastavni dio talijanske vojske, te su kao takve od talijanskih vojnih vlasti bile plaćene, nadzirane te opskrbljivane hranom i streljivom. Osim u NDH, MVAC je djelovao u Sloveniji i u Crnoj Gori, odnosno na cjelokupnom prostoru pod zapovjedništvom Druge armije talijanske vojske. S obzirom da su najveći dio MVAC-a sačinjavali bivši četnici, on je služio i kao podloga za širenje četničkog pokreta. Odlukom o razoružanju MVAC jedinica 1. lipnja 1943. godine, veliki dio četničkih grupacija se sklonio izvan dohvata lokalnih vlasti te je nastojao pronaći nove načine kako bi ostao relevantan čimbenik slijedom turbulentnih događaja koje će zahvatiti opisani prostor.

Ključne riječi: Kraljevina Italija, Nezavisna Država Hrvatska, četnici, Dobrovoljna protukomunistička milicija (MVAC).

ABSTRACT

Followed by the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia on 17 April 1941, the establishment of the Independent State of Croatia, and the signing of the Treaty of Rome on May 18 of the same year, a significant part of the imperialist aspirations of the Kingdom of Italy on the eastern Adriatic coast was realised. The rebellion of a part of the population against the NDH contained at the same time Greater Serbian Chetnik elements and those channeled under the leadership of the Communist Party of Yugoslavia. In such circumstances, in order to obtain a motive for the concrete occupation of the Croatian coastal zone, and at the same time trying to suppress the spread of the partisan movement, the Italian military authorities started a cooperation action with the Chetniks and pro-Chetnik groups. In mid-1942, relations with the Chetniks were determined on the basis of the Zagreb Agreement, as a result of which many Chetnik units became part of the Voluntary Anti-Communist Militia (MVAC). The MVAC units were an integral part of the Italian army, and as such were paid, supervised and supplied with food and ammunition by the Italian military authorities. In addition to the NDH, the MVAC operated in Slovenia and Montenegro, that is, in the entire area under the command of the Second Army of the Royal Italian Army. Given that the majority of the MVAC was made up of former Chetniks, it also served as a basis for the spread of the Chetnik movement. Following the decision to disarm the MVAC units on 1 June 1943, a large part of the Chetnik groups took refuge beyond the reach of the local authorities and tried to find new ways to remain a relevant factor in the sequence of turbulent events that would affect the described area.

Keywords: Kingdom of Italy, Independent State of Croatia, Chetniks, Voluntary Anti-Communist Militia (MVAC).

SADRŽAJ

1.	UVOD.....	1
2.	POLITIČKA POZADINA I OKOLNOSTI.....	2
2.1.	PROGLAŠENJE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I RIMSKI UGOVORI.....	2
2.2.	TALIJANSKA POLITIKA U NDH.....	3
2.3.	HRVATSKI OBALNI POJAS NAKON TALIJANSKOG ZAPOSJEDANJA.....	5
3.	ORGANIZIRANJE ČETNIKA NAKON TRAVANJSKOG RATA.....	8
3.1.	RAVNOGORSKI POKRET.....	8
3.2.	ORGANIZIRANJE ČETNIKA U NDH.....	9
4.	ZAGREBAČKI SPORAZUM I UTEMELJENJE DOBROVOLJNE PROTUKOMUNISTIČKE MILICIJE.....	16
4.1.	OKOLNOSTI KOJE SU PRETHODILE SPORAZUMU.....	16
4.2.	ZAGREBAČKI SPORAZUM.....	20
5.	POSLEDICE ZAGREBAČKOG SPORAZUMA.....	24
5.1.	PITANJE POVLAČENJA TALIJANSKIH SNAGA.....	24
5.2.	FORMIRANJE MVAC-A U NDH.....	25
5.3.	FORMIRANJE MVAC-A U ANEKTIRANOJ DALMACIJI.....	30
5.4.	FORMIRANJE MVAC-A U SLOVENIJI.....	32
5.5.	FORMIRANJE MVAC-A U CRNOJ GORI.....	34
6.	STRUKTURA I OBRASCI DJELOVANJA MVAC-A.....	37
6.1.	STATUS I ULOGA MVAC POSTROJBI.....	37
6.2.	ODNOS MVAC POSTROJBI PREMA HRVATSKIM VLASTIMA.....	37
6.3.	ČETNIČKI KARAKTER SRPSKIH MVAC POSTROJBI.....	40
7.	ZLOČINI MVAC-A.....	43
8.	PITANJE RAZORUŽANJA ČETNIKA.....	47
8.1.	PREGOVORI S MARIOM ROATTOM.....	47
8.2.	NJEMAČKA ULOGA.....	49
9.	KRAJ POSTROJBI MVAC-A.....	51
10.	ZAKLJUČAK.....	56
11.	BIBLIOGRAFIJA.....	58

1. UVOD

Tijekom Drugog svjetskog rata na prostoru bivše Kraljevine Jugoslavije djelovale su različite četničke grupacije. One koje su uspostavile suradnju s Talijanima, na području pod zapovjedništvom Druge armije, bile su značajnim dijelom regrutirane u jedinice Dobrovoljne protukomunističke milicije (MVAC-a), čineći tako pomoćne postrojbe talijanske vojske. U ovom radu je izložen kronološki pregled okolnosti koje su dovele do ustrojavanja MVAC-a, kao i karakter postrojbi koje su djelovale pod tim nazivom, te je objašnjeno njihovo gašenje uslijed regionalnih geopolitičkih previranja.

U prvom poglavlju rada izneseni su najvažniji politički događaji i okolnosti na opisanom području te je objašnjena narav talijanskih okupacijskih vlasti na istočnoj jadranskoj obali, što je sve zajedno na specifičan način oblikovalo cjelokupni prostor o kojemu je riječ.

Drugo poglavlje opisuje organiziranje četnika na prostoru poražene Jugoslavije, koji su velikim dijelom djelovali samostalno, bez obzira na duhovni autoritet Dragoljuba „Draže“ Mihailovića i tzv. Ravnogorskog četničkog pokreta.

U trećem poglavlju se objašnjavaju okolnosti koje su dovele do potpisivanja Zagrebačkog sporazuma te se detaljnije osvrće na ono što je on predstavljao i na koji način je omogućio „legaliziranje“ četnika u okviru MVAC-a.

U četvrtom poglavlju je stavljen naglasak na posljedice Zagrebačkog sporazuma, odnosno na pitanje postepenog povlačenja talijanske vojske s hrvatskog obalnog pojasa te na tijek formiranja jedinica MVAC-a na prostoru pod zapovjedništvom talijanske Druge armije.

U petom poglavlju se obrađuje sama struktura MVAC jedinica, njihove karakteristike i način djelovanja u okviru talijanske vojske.

Šesto se poglavlje bavi zločinima MVAC postrojbi te se u tom pogledu vrši usporedba s ostalim četničkim jedinicama.

Sedmo poglavlje objašnjava problematiku planiranog razoružanja MVAC jedinica, kao i četničkih postrojbi općenito, u kontekstu različitih talijanskih i njemačkih pogleda na realizaciju takve akcije.

Osmo i posljednje poglavlje donosi pregled događaja koji su uslijedili nakon odluke o razoružanju MVAC postrojbi, opisuje na koji način se ta odluka provodila te kako je ona utjecala na daljnju aktivnost i planove četničkih grupacija.

2. POLITIČKA POZADINA I OKOLNOSTI

2.1. PROGLAŠENJE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I RIMSKI UGOVORI

Napadom njemačkog Trećeg Reicha na Kraljevinu Jugoslaviju 6. travnja 1941. godine započeo je kratkotrajni Travanjski rat koji je 17. travnja rezultirao potpunim slomom jugoslavenske vojske i njezinom bezuvjetnom kapitulacijom.¹ U međuvremenu je, u dogovoru s njemačkim izaslanicima Walterom Malletkeom i Edmundom Veessenmayerom, Slavko Kvaternik 10. travnja pročitao proglas o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske zajedno s izjavom Vladka Mačeka, predsjednika Hrvatske seljačke stranke, u kojoj se dotadašnji predstavnici vlasti i narod pozivaju na poslušnost.²

Nezaobilazno vanjskopolitičko pitanje NDH od samog osnutka bilo je pitanje definiranja granice prema Kraljevini Italiji. Rimskim ugovorima, potpisanim u glavnom talijanskom gradu 18. svibnja 1941. godine, određeno je da pod talijansku vlast dolaze sljedeći teritoriji: kotari Kastav, Sušak, Čabar, dio delničkog kotara i bokokotorski kotar; područje od rta Privlake do Novigradskog mora i Bukovica; Split, Šibenik i šibensko područje, Trogir i trogirsko područje; otoci Sveti Marko, Rab, Krk, manji otoci u visini Jablanice, zadarsko otočje, Korčula, Mljet, Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, Sveti Andrija i Jabuka, kao i manji otoci u bližoj okolini spomenutih.³ Osim toga, sporazumom o vojnim pitanjima NDH nije smjela držati ratnu mornaricu te se istovremeno obvezala na razvojačenje svojeg dijela jadranske obale, odnosno na ograničenje snaga isključivo na one koje su joj potrebne za redarstvenu i financijsku službu.⁴ Nadalje, određeno je da na svom dijelu obale NDH neće graditi vojne utvrde, tvornice ili skladišta za strjeljivo ili drugi vojni materijal.⁵ Konačno, NDH je sklopila ugovor kojim je

¹ MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 55-56.

² MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 59.

³ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 475.

⁴ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 475.

⁵ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 475.

predviđena vojna suradnja dviju zemalja, a hrvatska je strana usto pristala da neće prihvaćati međunarodne sporazume koji bi se kosili s cjelokupnim utanačenjem.⁶

Još tijekom Travanjskog rata teritorij NDH bio je između Italije i Njemačke podijeljen na okupacijske zone, odnosno na crtu razgraničenja njemačke i talijanske vojske, a konkretna demarkacijska crta, koja je odražavala različite njemačke i talijanske interese, određena je isprva 23. travnja, a konačno 7. svibnja 1941. godine.⁷ Demarkacijska linija prolazila je sljedećim naseljima: Samobor, Petrinja, Glina, Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luka, Jajce, Donji Vakuf, Travnik, Visoko, Sarajevo, Prača, Ustiprača i Rudo, s tim da su sva navedena područja pripala Njemačkoj.⁸

Teritorij koji je Italija anektirala Rimskim ugovorima, zajedno s onim koji joj je pripao nakon potpisivanja ugovora iz Rapalla 1920. godine, bio je poznat pod nazivom *Prva zona*. Demilitarizirana, odnosno *Druga zona* obuhvaćala je hrvatsko priobalje i njegovo zaleđe u širini od 50 do 70 kilometara, točnije od anektiranog teritorija do linije koja prolazi kroz Severin na Kupi, Tounj, Plitvičkim jezerima te planinama Plješevica, Šator, Cincar, Prenj i Volujak.⁹ *Treća zona* obuhvaćala je prostor između *Druge zone* i njemačko-talijanske demarkacijske linije te je unutar njezinih granica cjelokupna civilna i vojna vlast pripadala NDH.¹⁰

2.2. TALIJANSKA POLITIKA U NDH

Talijanski imperijalizam, kao jedan od temeljnih načela fašizma, pretpostavljao je teritorijalnu ekspanziju s ciljem gospodarenja nad Sredozemnim morem po uzoru na davno minulo Rimsko Carstvo.¹¹ Imajući na umu vojne neuspjehe u Africi, talijansko širenje na istočnu obalu Jadranskog mora, koje je bilo dijelom talijanskog iredentizma i prije uspona Mussolinija, dobiva još više na važnosti za fašističku vladu.¹²

⁶ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 476.

⁷ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 357. ; KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 177.

⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 177. ; JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska: 1941 – 1945.*, 84-85.

⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 194.

¹⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 194.

¹¹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 349.

¹² JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 349-350.

Talijanska se vojska u Dalmaciji otpočetak ponašala kao okupatorska sila i djelovala po imperijalističkom obrascu. Mussolini je 15. travnja, istog dana kada je priznao novu hrvatsku državu, imenovao talijanskog građanskog komesara za Dalmaciju, dok je talijanska vojna vlast smjesta zaustavila bilo kakva nastojanja da se oforme hrvatske oružane snage, skidala hrvatske zastave te širila vijesti o nepostojanju hrvatske države i o pripojenju Dalmacije Italiji.¹³

Osim toga, talijanske su vlasti pokrenule kampanju brisanja hrvatskog nacionalnog identiteta i asimilacije stanovnika u gradovima *Prve zone*.¹⁴ Tako su se, između ostalog, otpuštali hrvatski službenici, uklanjali spomenici i mijenjala prezimena, dok je škola bila omogućena samo na talijanskom jeziku, a usto se nastojalo potisnuti stanovništvo iz sela u gradove kako bi se lakše asimiliralo.¹⁵ Također, civilno stanovništvo postalo je žrtvom represije, internacije i zastrašivanja, a talijanske vojne vlasti su odredile smrtnu kaznu strijeljanjem za svaku osobu koja izvrši „neprijateljsko djelo“ prema okupacijskim snagama ili prema njihovim stvarima.¹⁶ U skladu s tim su talijanske vlasti u pojedinim mjestima postavljale kotarske i općinske civilne komesare, koji su bili podčinjeni zapovjednicima armijskih korpusa, zadužene za nadgledanje javne administracije.¹⁷

Konačno, još u travnju 1941. došlo je do izražaja talijansko neprikriveno favoriziranje srpskog stanovništva, želeći se prikazati zaštitnicima pravoslavnog pučanstva, toleriranja četništva na cijelom okupacijskom području, kao i sveprisutna propaganda koja je krivila ustašku vlast za njihovu pobunu.¹⁸ Ovakvo postupanje vojnih vlasti bilo je samo uvertira u sveobuhvatnije pomaganje četničkog pokreta koje će uslijediti u idućem razdoblju. U skladu s tim, Talijani su se vrlo brzo počeli zalagati za povratak imovine izbjeglim Srbima, obnovu rada pravoslavnih crkvi, povratak na posao srpskih službenika i otpuštanje ustaških dužnosnika koje je srpsko stanovništvo smatralo odgovornim za određena nedjela.¹⁹ Obrasci po kojima su talijanski vojnici djelovali u pogledu protežiranja srpskog stanovništva i četnika govori o tome da se radi o pažljivo smišljenoj politici koja je potpirivanjem hrvatsko-srpskog konflikta imala za cilj proširiti talijanski utjecaj na područje *Druge zone*.²⁰ Talijani su u idućem razdoblju nastojali uz

¹³ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 370-372.

¹⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 130.

¹⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 130-132.

¹⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 184-185.

¹⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 93.

¹⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 189, 203-205.

¹⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 203.

²⁰ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 724-725.

minimalne vlastite gubitke i uz pomoć četnika osigurati što veće područje od partizanskog djelovanja, a istovremeno, koristeći se spomenutim hrvatsko-srpskim razmiricama, ustaške vlasti predstaviti nesposobnima za očuvanje reda i mira.²¹ Po riječima Roberta Duccija, tajnika talijanskog Ministarstva vanjskih poslova, Italiji je trebala „politička akcija koja će različite etničke i političke grupe voditi jedne protiv drugih, raspirujući uzajamne mržnje i stvarajući prilike za razvijanje novih“.²² Ducci je također zaključio da su za ovakvu politiku Srbi iznimno korisni jer ne osjećaju mržnju prema Talijanima te da su Talijani s njima u povoljnijem odnosu nego što su s Hrvatima ikad bili, a slično su vjerovali i talijanski zapovjednici na terenu.²³ Još jedan važan motiv talijanske suradnje s četnicima bio je ostvarivanje političke prednosti nauštrb hrvatske i njemačke strane, kao što je potvrdio general Giacomo Zanussi nakon rata: „Osim borbe protiv ustanika, četnici su djelovali u našu korist kao protuteža u odnosu na ustaše i Nijemce. Imati za svoje prijatelje sve neprijatelje naših lažnih prijatelja – 10 do 15 tisuća ljudi prekaljenih u naporima i lukavstvima teškoga i surovoga balkanskoga ratovanja – predstavljalo je pion čija se vrijednost nije mogla zanemariti“.²⁴

2.3. HRVATSKI OBALNI POJAS NAKON TALIJANSKOG ZAPOSJEDANJA

Prema ozbiljnijim procjenama, broj talijanskih vojnika stacioniranih u NDH iznosio je oko 200 000, odnosno otprilike 330 000 na prostoru cijele bivše Kraljevine Jugoslavije.²⁵ Ti brojevi se nisu značajnije mijenjali sve do talijanske kapitulacije.²⁶

Bez obzira na Rimske ugovore, talijanska strana je tijekom prvih mjeseci nastojala pronaći način da ostvari potpunu kontrolu nad razvojačenom *Drugom zonom*, odnosno prostorom nad kojim je NDH formalno imala suverenitet.²⁷ To je dovelo do njene ponovne okupacije za koju je Druga armija dobila nalog 15. kolovoza 1941. godine.²⁸ Prethodno tome, kako bi osigurali

²¹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 727; KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 53.

²² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 256-257.

²³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 257.

²⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 257.

²⁵ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 368.

²⁶ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 368.

²⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 194.

²⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 195.

nadzor nad novim općinama i gradovima, Talijani su se vješto koristili pobunom dijela srpskog stanovništva protiv NDH.²⁹ Naime, dio bivših jugoslavenskih vojnika koji su odbili priznati NDH i kapitulaciju jugoslavenske vojske nastavili su djelovati samostalno kao četnici.³⁰ Talijansku politiku zorno ilustrira slučaj talijanskog zauzimanja Knina krajem srpnja 1941. godine. Naime, tijekom četničkog napredovanja prema Kninu, talijanske snage su odbile pružiti pomoć tamošnjoj 15. pješačkoj domobranskoj pukovniji te se ona zajedno s velikim županom povukla u Drniš.³¹ To je potom iskoristio general Furio Monticelli, zapovjednik divizije *Sassari*, kako bi preuzeo vojnu i civilnu vlast nad gradom.³² Bez obzira što je talijanskim snagama nakon hrvatskog protesta zapovjedništvu Druge armije naređeno da vrate sam grad vlastima NDH, Monticelli je 10. kolovoza rasporedio svoje vojnike potpomognute s 2 000 četnika da čuvaju željezničku prugu Gračac–Knin, dok je istovremeno otpustio hrvatsko osoblje opravdavajući se time da njihova nazočnost uzrokuje nove napade pobunjenika.³³

Trupe hrvatskog domobranstva u *Drugoj zoni* su od 1. rujna bile stavljene pod operativno zapovjedništvo Druge armije, odnosno njenog 18. korpusa, te je uskoro bila donijeta odluka o razoružanju civila, kao i „divljih ustaša“, odnosno neregularnih ustaških skupina.³⁴ Hrvatske vlasti su protestirale zbog nejednakog tretmana prema hrvatskom stanovništvu u odnosu na srpsko u pogledu razoružanja koje je bilo na snazi; naime dok su Talijani dopuštali oružano organiziranje pobunjenih srpskih grupacija, hrvatsko stanovništvo bilo je najoštrije kažnjeno zbog posjedovanja oružja.³⁵ To je posebno otežalo situaciju u hrvatskim naseljima, imajući na umu činjenicu da oružničke postaje³⁶ najčešće nisu bile dostatne da ih zaštite, dok Talijani u pravilu nisu poduzimali ništa da izgrede spriječe.³⁷ Uskoro su na cijelom području stupili na snagu talijanski vojni zakoni, vojni sudovi su postali nadležni za sve prijestupe koji se tiču javnog poretka, dok su u domeni hrvatskog pravosuđa ostala djela koja su bila počinjena između građana.³⁸ Konačno, željezničke pruge su došle pod nadzor Druge armije, zabranila su se javna

²⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 194.

³⁰ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 25.

³¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 194-195.

³² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 195.

³³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 195.

³⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 201.

³⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 203-205.

³⁶ Oružništvo je u NDH imalo redarstvenu službu, tj. brinulo se za održavanje javnog reda i mira.

³⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 272.

³⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 202.

okupljanja, uveo policijski sat tijekom večernjih sati, ograničio promet te zabranilo udaljavanje od mjesta boravišta bez talijanskih propusnica.³⁹

Njemački veleposlanik u NDH Siegfried Kasche je u studenom 1941. godine ocijenio da je talijanska vojska svojim ponašanjem pobunu više poticala nego je gušila.⁴⁰

Poglavnik NDH Ante Pavelić se teško mirio s talijanskom reokupacijom, a da bi pokušao ublažiti novonastalu situaciju i sačuvati dio građanske uprave, koja je u svakom slučaju bila podređena talijanskim vojnim vlastima, uspostavljena je institucija općeg upravnog povjerenika sa sjedištem kod zapovjedništva Druge armije u Sušaku.⁴¹ Prvi opći upravni povjerenik bio je Andrija Karčić, koji je formalno stajao na čelu hrvatske civilne vlasti na zaposjednutom području i služio kao svojevrsna veza između hrvatskih službenika i talijanske vojne vlasti.⁴²

Talijanski zapovjednici su gotovo odmah nakon zaposjedanja krenuli pregovarati s predstavnicima pobunjenih Srba, govoreći da rade na stišavanju pobune i smirivanju tenzija između pobunjenika i ustaške vlasti.⁴³ Prema izvješću podžupana velike župe Bribir-Sidraga Davidu Sinčiću, dio srpskog stanovništva iskoristavao je novonastalu situaciju za javne manifestacije usmjerene protiv NDH, Pavelića i hrvatskih vlasti, pritom uživajući zaštitu talijanske vojske koja se, unatoč obećanjima, oglušila na prosvjede hrvatskih dužnosnika.⁴⁴ Slična situacija je vladala i u Hercegovini, gdje je razoružano hrvatsko i muslimansko stanovništvo trpjelo razne zločine i neprestanu opasnost od strane pobunjenika.⁴⁵ Tijekom listopada 1941. pobunjenici su blokirali jedinu prometnicu koja spaja Mostar i Nevesinje te neometano ugrožavali lokalno stanovništvo.⁴⁶

³⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 202.

⁴⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 272.

⁴¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 200; JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 829.

⁴² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 200.

⁴³ HR-HDA-491, kutija 1, 69/41, Izvješće Davida Sinčića Andriji Artukoviću o prilikama u Kninu, 28.8.1941. Dokument bez pripadajuće košuljice.

⁴⁴ HR-HDA-491, kutija 1, 69/41, Izvješće Davida Sinčića Andriji Artukoviću o prilikama u Kninu, 28.8.1941. Dokument bez pripadajuće košuljice.

⁴⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 205.

⁴⁶ HR-HDA-491, kutija 2, 1530/41, Izvješće velikog župana u Mostaru, 8.10.1941.

3. ORGANIZIRANJE ČETNIKA NAKON TRAVANJSKOG RATA

3.1. RAVNOGORSKI POKRET

Srpski su četnici svoj naziv i tradiciju *četnikovanja*, odnosno gerilskog ratovanja, vukli iz prijašnjih stoljeća, ali se njihovo današnje značenje i ime veže uz tzv. Ravnogorski pokret, kao i uz sve ostale četničke grupacije tijekom Drugog svjetskog rata.⁴⁷ Ravnogorski četnički pokret je neposredno nakon Travanjskog rata, okupljanjem raštrkanih grupa vojnika vojske Kraljevine Jugoslavije na Ravnoj Gori kao bazi za buduće vojno djelovanje na teritoriju poražene bivše države, organizirao pukovnik Dragoljub „Draža“ Mihailović.⁴⁸ Osim njih, na teritoriju Srbije pod administracijom Milana Aćimovića, odnosno pod njemačkom okupacijom, djelovali su i četnici Konstantina „Koste“ Milovanovića Pećanca, od 1932. godine čelnika *Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za kralja i otadžbinu*, koji je u kolovozu 1941. godine sklopio sporazum sa srpskim vlastima i uz njemačku pomoć vojno djelovao protiv tamošnjih partizana.⁴⁹ Mihailovićeva politika se u Srbiji u početnom razdoblju uglavnom svodila na laviranje u odnosu na Nijemce i partizane. Tako je došlo do ograničenih sukoba njegovih četnika s Nijemcima, a istovremeno i do sporazuma o nenapadanju s partizanima.⁵⁰ Ipak, s partizanima su se odnosi znatno zaoštrili tijekom studenog 1941. i postali pretežno neprijateljski.⁵¹ Nakon određene suradnje na osnovi zajedničke borbe protiv srpskih partizana, Nijemci su, međutim, u prosincu 1941. napali četničku središnjicu na Ravnoj Gori.⁵² Posljedično, dio preostalih odreda se „legalizirao“ pod Vladom narodnog spasa na čelu s generalom i predsjednikom vlade Milanom Nedićem, dio je nastavio djelovati samostalno i u skrivanju, a dio je bio raspušten, dok je sam Mihailović uspio izbjeći zarobljavanje.⁵³ Nakon nekoliko mjeseci, Mihailović se sa svojim stožerom prebacio u Crnu Goru u lipnju 1942. godine.⁵⁴

⁴⁷ LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 1.

⁴⁸ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 118-119.

⁴⁹ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 116, 122-123; LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 1.

⁵⁰ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 129-130, 134.

⁵¹ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 134.

⁵² TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 146-147.

⁵³ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 147.

⁵⁴ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 24.

Istovremeno je Mihailović od strane britanskih vlasti i jugoslavenske vlade u izbjeglištvu bio priznat kao vođa jedinog legitimnog pokreta otpora u poraženoj Jugoslaviji te je u sljedećim mjesecima brzo napredovao u vojnim činovima.⁵⁵ Nadalje, izbjeglička vlada je 22. siječnja 1942. četnike proglasila „Jugoslavenskom vojskom u otadžbini“.⁵⁶ Ovakav razvoj događaja je višestruko pogodovao Mihailoviću; ne samo u okviru vojne pomoći koju je dobivao od Saveznika, nego i u smislu ugleda i autoriteta pomoću kojih je vršio utjecaj nad četničkim odredima koji su djelovali u Crnoj Gori, Dalmaciji, Hercegovini, Bosni, Lici, Kordunu, Banovini i Sloveniji.⁵⁷

3.2. ORGANIZIRANJE ČETNIKA U NDH

Organizacija četničkih grupacija tekla je usporedno s pobunom i izraženim neprijateljstvom dijela stanovnika protiv NDH te je naročito uzela maha nakon već opisanog ponovnog zaposjedanja *Druge zone* u kolovozu 1941. godine. Kako bi proširio svoj utjecaj i četnički pokret na prostor cijele bivše države, Mihailović je tijekom kolovoza 1941. u istočnu Bosnu poslao bojnika (majora) Jezdimira Dangića, zajedno s četničkim zapovjednicima iz Srbije koji su mu pomagali u organiziranju odreda.⁵⁸ S istom zadaćom je u istočnu Bosnu u rujnu 1941. uputio i Boška Todorovića, časnika kojeg su likvidirali partizani tijekom veljače 1942. te pritom pronašli dokumente koji su potvrdili da je surađivao s Talijanima.⁵⁹ Osim njih je uskoro poslao svoje časnike i u Crnu Goru, Dalmaciju, Liku te u druge dijelove Bosne i Hercegovine.⁶⁰ Prema povjesničaru Josipu „Jozi“ Tomaševiću, uspjeh ovih poduhvata se razlikovao od odreda do odreda, ali najčešće je završavao ograničenim uspjehom; nominalnim priznavanjem Mihailovićevog vrhovništva, no bez većeg stupnja pokoravanja, odnosno podređivanja njegovim časnicima.⁶¹ Ipak, u Sloveniji je glavni Mihailovićev časnik Karl Novak preuzeo

⁵⁵ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 137; JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 21-22.

⁵⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 264.

⁵⁷ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 137.

⁵⁸ LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 5.

⁵⁹ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 148.

⁶⁰ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 148.

⁶¹ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 148.

zapovjedništvo nad tamošnjim četnicima, nakon što je njegov prethodnik Jakob Avšić prešao partizanima.⁶²

Eskalacija neprijateljstva protiv NDH započela je u srpnju 1941. godine na prostorima s velikim udjelom pravoslavnog stanovništva u okolici Drvara, Gračaca, Knina i Vrlike.⁶³ Istovremeno, smatralo se da se u najugroženijim dijelovima, koji obuhvaćaju velike župe Bribir-Sidraga, Krbava-Psat i Sana-Luka, nalazi otprilike 2 000 četnika.⁶⁴

Ustaške vlasti su se krajem srpnja i početkom kolovoza 1941. u sjevernoj Dalmaciji i Lici s istodobnim jačanjem pobunjenika partizanskog i velikosrpskog usmjerenja teško nosile, a usto su primijetile kako Talijani ne dozvoljavaju nikakvu akciju protiv četnika te kako se, štoviše, talijanske trupe nesmetano kreću po teritoriju koji je pod četničkom kontrolom.⁶⁵ Osim toga, četnici su prilikom napada na određena naselja znali zanemariti i ne napadati talijanske vojnike, kao što je bio slučaj 7. kolovoza 1941. godine tijekom naleta na Medak.⁶⁶ U Drvaru je 4. kolovoza bio osnovan Štab gerilskih odreda za Kninsku krajinu, koji je bio zamišljen kao tijelo koje će okupljati pobunjenike s prostora Bukovice i okolice Knina te djelovati protiv svih snaga koje su bile smatrane okupatorskim.⁶⁷ Ipak, to tijelo je pod zapovjedništvom Živka Brkovića preimenovano u Štab gerilskih i četničkih odreda za Kninsku krajinu, što ukazuje na tendenciju postepenog jačanja četničkog opredjeljenja među pobunjenim stanovništvom na tom prostoru, za što se naročito zalagao i sam Brković.⁶⁸ U međuvremenu, u južnoj Lici je pobunjene Srbe okupljao Stevo Rađenović koji je, propagirajući okupaciju Like od strane talijanske vojske i zalažući se za usku suradnju s njima, smatrao da borbu treba voditi isključivo protiv ustaške vlasti.⁶⁹ Na sličan način je u Donjem Lapcu djelovao Boško Rašeta.⁷⁰ Krajem srpnja je na prostoru zapadne Bosne, Like i sjeverne Dalmacije, dakle na prostoru gdje su pobunjenici jačali, ubijeno više stotina hrvatskih stanovnika, mahom civila.⁷¹ Na ovaj način su se u sljedećem

⁶² TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 149.

⁶³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 259.

⁶⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 259.

⁶⁵ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 38-39.

⁶⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 260.

⁶⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 41.

⁶⁸ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 41-42.

⁶⁹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 42.

⁷⁰ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 42.

⁷¹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 685-687.

razdoblju, uz talijansku pomoć i uz sve izraženiju diferencijaciju među pobunjenicima, oblikovala četnička uporišta na ovom području.

Tijekom ljeta 1941. godine velike su mase srpskog stanovništva slijedom represivne politike ustaških vlasti potražile zaklon u anektiranom dijelu Dalmacije, odnosno u *Prvoj zoni*, te je vlada NDH tražila da se presele u Srbiju, što je guverner Dalmacije Giuseppe Bastianini odbio.⁷² Štoviše, Mussolini je krivio ustašku vlada da mu je sa svojim mjerama protiv srpskog stanovništva zakomplicirala planove na istočnoj obali Jadrana.⁷³ Hrvatske su vlasti u istom razdoblju počele nailaziti na talijansko oružje kod zarobljenih četnika, a istovremeno su uočile i povećanu agitaciju srpskih emigranata u *Prvoj zoni*.⁷⁴ Istaknutiji srpski emigrant koji je još od travnja 1941. godine boravio u Zadru bio je Niko Novaković Longo.⁷⁵ Inače, Longo je početkom svibnja 1941. zajedno s političarom Boškom Desnicom tražio „u ime 100 000 pravoslavnih Srba sjeverne Dalmacije“ od talijanskog civilnog komesara Alda Bartoluccija pripojenje Dalmacije Italiji.⁷⁶ U skladu s prethodno opisanom politikom, Talijani su nastojali ispitati nastalu situaciju te je na njihovu inicijativu došlo do sastanka viđenijih srpskih političara 23. srpnja u Benkovcu, gdje su, prema talijanskom izvještaju, izrazili želju da se kotarevi Gračac i Knin pripoje Italiji.⁷⁷ Važno je spomenuti da su ove skupine srpskih disidenata prihvatile talijanski prijedlog da se vrate u „svoja područja“, dakle u kotareve *Druge zone* odakle su emigrirali, i nastave raditi po talijanskim smjernicama.⁷⁸ Osim izraženog prosrpskog djelovanja i otpora režimu NDH, što su talijanske vlasti tolerirale i temeljem čega će nastojati proširiti svoj utjecaj, Talijani su od njih očekivali otpor komunizmu, koji će se u sljedećem razdoblju tek početi širiti.⁷⁹ U Otriću je 11. kolovoza došlo do sastanka između predstavnika pobunjenika, uglavnom pročetnički nastrojenih, ali i uz manji broj onih prokomunističkih, te talijanskih predstavnika.⁸⁰ Talijani su pobunjenicima iznijeli plan reokupacije hrvatskog priobalnog područja i dali do znanja svoju isključivost prema komunistima, usto navijestivši da će građanska vlast nakon okupacije ostati u nadležnosti hrvatske vlade.⁸¹ Dio pobunjenika je

⁷² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 268.

⁷³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 268.

⁷⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 260-261.

⁷⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 261.

⁷⁶ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 32.

⁷⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 36.

⁷⁸ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 36-37.

⁷⁹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 36-37.

⁸⁰ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 694.

⁸¹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 694.

bio nezadovoljan ovim pregovorima i može se reći da je Otrički sporazum znatno pridonio podjeli pobunjenika na pročetničko i prokomunističko krilo.⁸² Dana 1. rujna 1941. u Pađenima je održan sastanak između viđenijih srpskih predstavnika, kao što su Momčilo Đujić, Stevo Rađenović, Niko Novaković Longo i njegov brat Vlado Novaković te predstavnika talijanske vojne vlasti.⁸³ Sastanak je protekao u znaku dotadašnje talijanske politike; Talijani su nastojali pridobiti srpske nacionalističke mase da se organiziraju na što većem prostoru i da služe kao protuteža komunističkom utjecaju, a zauzvrat su im garantirali miran i siguran život na okupacijskom području.⁸⁴ Usto su u listopadu 1941. godine uz talijansku pomoć bile ustrojene 3 četničke pukovnije: *Gavrilo Princip*, *Petar Mrkonjić* i *Onisim Popović*, koje su djelovale na prostoru između Bosanskog Grahova i Knina.⁸⁵ *Petar Mrkonjić* je ustrojen na temelju dokumenta iz rujna iste godine pod nazivom *Organizacija Srpskog narodnog oslobodilačkog pokreta*, koji je promovirao ideju čvršćeg povezivanja i suradnje cjelokupnog srpskog stanovništva uz osudu komunizma i fašizma.⁸⁶ Također, mobilizacija četnika za ovaj odred se vršila iz Crnog Luga, Bosanskog Grahova i Knina, dok su na njegovom čelu bili Živko Brković i Momčilo Đujić.⁸⁷

Ilija Trifunović Birčanin, jedan od viđenijih četničkih prvaka i četnički vojvoda još iz balkanskih ratova, u rujnu 1941. godine stigao je u Split i formalno preuzeo vrhovništvo nad četničkim odredima na prostoru 18. talijanskog korpusa.⁸⁸ Također, Birčanin je u Splitu osnovao Srpski nacionalni komitet, kao instituciju koja nije formalno pod Mihailovićevom kontrolom, ali koja podržava četnički pokret i njega osobno.⁸⁹ Kako bi vojno osposobio buduću *Dinarsku diviziju*, Birčanin je početkom 1942. godine vrbovao časnike u Splitu i upućivao ih na operativni prostor spomenute divizije, ali i na širi prostor sjeverne Dalmacije i zapadne Bosne, gdje je bilo predviđeno formiranje četničkih jedinica.⁹⁰ Osim toga, Talijani su se angažirali u oslobađanju određenog dijela bivših zapovjednika jugoslavenske vojske, među kojima je, slijedom događaja u poraženoj zemlji, bila uočljiva politička diferencijacija između

⁸² JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 694-695.

⁸³ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 46.

⁸⁴ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 46-48.

⁸⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 261.

⁸⁶ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 79-80.

⁸⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 80-81.

⁸⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 261. Prostor za koji je bio zadužen 18. korpus talijanske Druge armije prostirao se od Gračaca do rijeke Neretve.

⁸⁹ TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 172-173.

⁹⁰ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 91, 93.

propartizanski i pročetnički nastrojenih pojedinaca.⁹¹ Dio njih se, s različitim činovima, uključio u formiranje četničkih jedinica u NDH.⁹² Po podacima vlade NDH, više od trećine četničkih zapovjednika dolazili su iz Srbije i Crne Gore.⁹³

Tijekom druge polovice 1941. godine je Dobroslav Jevđević, najistaknutiji četnički vođa u Bosni i Hercegovini i član predratnog četničkog udruženja, stao na čelo četničkim skupinama u Sandžaku, istočnoj Bosni i prostoru na kojem je djelovao 6. korpus talijanske Druge armije, odnosno u Hercegovini.⁹⁴ Osim toga, Jevđević je održavao tajnu radiovezu s Mihailovićem.⁹⁵

Krajem 1941. godine četnici su počeli u sve većoj mjeri prelaziti iz Srbije u istočnu Bosnu, što je po Glavnom stožeru domobranstva označavalo namjeru zaposjedanja prolaza do mora.⁹⁶ Naime, četnici su bez borbe zauzeli Goražde i Foču, što je uslijedilo nakon što su talijanske vlasti primorale hrvatske snage da napuste te gradove, tvrdeći da nisu u stanju zaustaviti četnike.⁹⁷ U Foču je nakratko ušla talijanska divizija *Pusteria*, ali se uskoro povukla te su je zamijenili četnici.⁹⁸ U tom kraju su potom započeli zločini nad muslimanskim stanovništvom, pri čemu je smrtno stradalo više tisuća ljudi, dok su se nasilja nastavila i iduće godine.⁹⁹

U ovom razdoblju, Talijani su preko Trifunovića Birčanina i Jevđevića nastojali postići konkretne rezultate na temelju prethodnih dogovora.¹⁰⁰ Osim uglavljivanja suradnje, Talijani su nastojali na ovaj način uspostaviti posrednu vezu i sa samim Mihailovićem kako bi ga odvratili od potencijalne prototalijanske kampanje za koju su vjerovali da ga Saveznici pripremaju.¹⁰¹ Jevđević je, tako, dobio posebnu talijansku propusnicu pomoću koje je često napuštao Split, a tijekom siječnja 1942. putovao je u Mostar i Dubrovnik na razgovore s predstavnicima talijanskih vojnih vlasti.¹⁰²

⁹¹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 95.

⁹² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 95-96.

⁹³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292.

⁹⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 261; TOMAŠEVIĆ, *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945*, 149.

⁹⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 261.

⁹⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 262.

⁹⁷ HR-HDA-491, kutija 7, 4005/41, Izvešće Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva, 3.12.1941.

⁹⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 273.

⁹⁹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 778; KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 273.

¹⁰⁰ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 67.

¹⁰¹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 67-68.

¹⁰² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 68-69.

Novi zapovjednik talijanske Druge armije 20. siječnja 1942. postao je Mario Roatta, dotadašnji načelnik Glavnog stožera kopnene vojske Italije.¹⁰³ Unatoč očekivanjima hrvatskih čelnika, karakter talijanske okupacije te međusobno nepovjerenje hrvatskih dužnosnika i talijanskih vojnih vlasti ostalo je nepromijenjeno.¹⁰⁴ Štoviše, novi zapovjednik je kritizirao hrvatsku stranu zbog „pasivnog otpora“ i nespremnosti na otvorenu suradnju s Drugom armijom.¹⁰⁵ Posebnu pozornost Roatta je usmjerio na talijansku politiku prema četnicima, s kojima je suradnja tijekom 1942. postala eksplicitnija, ovlastivši zapovjednike korpusa da sklapaju sporazume s četničkim prvacima.¹⁰⁶ Posljedično, Roatta je isključio bilo kakvo ofenzivno djelovanje prema četnicima, smatrajući da bi ih se tako moglo ohrabriti na eventualnu kolaboraciju s partizanima, nego se zalagao za ostvarivanje suradnje kojom im ne bi ostavio preveliku slobodu samostalnog djelovanja, a istovremeno, ako je potrebno, obećao određene nagrade nakon rata.¹⁰⁷ Roatti je osobito bilo važno obvezati hercegovačke četnike na suradnju i osigurati taj prostor kako bi oslobodio talijansku vojsku za operacije na sjeveru.¹⁰⁸ Tako su tijekom svibnja iste godine u Trebinju formirane četničke jedinice, u prvom redu povodom angažmana generala Alessandra Lusane, pri čemu je regrutirano i 20 bivših zatvorenika.¹⁰⁹ Četnici su od talijanske strane tražili ukidanje „hrvatske vlasti i hrvatske vojske“.¹¹⁰ Dotle, u kotaru Nevesinje četnici su još početkom 1942. godine etnički očistili niz sela s hrvatskim i muslimanskim stanovništvom, otjeravši stanovnike uz nedostatak bilo kakve intervencije lokalnih talijanskih snaga.¹¹¹ Po svjedočanstvu izbjeglica iz nevesinjskog kotara, Talijani su dali do znanja da nakon ugovora sklopljenog između njih i četničkih predstavnika izbjeglo stanovništvo više ne može očekivati njihovu zaštitu.¹¹² U kotaru Gacko su se, ponovno bez involviranja talijanskih vlasti, vodile borbe između četnika te muslimanskog i hrvatskog stanovništva, pri čemu su četnici za cilj imali ovladavanje prolaza od Foče do južne Hercegovine.¹¹³ Tamo su tijekom travnja talijanske

¹⁰³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 217-218.

¹⁰⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 218.

¹⁰⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 220.

¹⁰⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 219.

¹⁰⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 219-220.

¹⁰⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 220.

¹⁰⁹ HR-HDA-491, kutija 17, 4631/42, Izvješće Ministarstva vanjskih poslova Općem upravnom povjereništvu, 7.5.1942.

¹¹⁰ HR-HDA-491, kutija 17, 4631/42, Izvješće Ministarstva vanjskih poslova Općem upravnom povjereništvu, 7.5.1942.

¹¹¹ HR-HDA-491, kutija 10, 855/42, Molba velikom županu u Mostaru, primljeno 26.1.1942.

¹¹² HR-HDA-491, kutija 10, 855/42, Molba velikom županu u Mostaru, primljeno 26.1.1942.

¹¹³ HR-HDA-491, kutija 10, 859/42, Prijepis dopisa velikog župana velike župe Vrhbosna, 16.1.1942.

trupe zajedno s četnicima nastupale protiv lokalnih partizana.¹¹⁴ Talijani su istovremeno surađivali i s četnicima iz Crne Gore te se ispostavilo da ih, unatoč prosvjedima vlasti NDH, namjeravaju dovesti u istočnu Hercegovinu te s njima ojačati tamošnje četničke odrede.¹¹⁵

Do kraja 1941. i u Hercegovini su se u otpor režimu uključile pročetnički orijentirane grupacije, koje su, između ostalog, bile sastavljene od bivših jugoslavenskih časnika, učitelja, pravoslavnog svećenstva, političara i srpskih nacionalista općenito.¹¹⁶ U početku su djelovali samostalno, spontano i bez vrhovnog zapovjedništva.¹¹⁷ Za razliku od situacije u Srbiji, četničke i partizanske grupacije su u NDH velikim dijelom surađivale sve do proljeća 1942., što se očituje i njihovim poistovjećivanjem korištenjem termina „četnici-komunisti“ ili „četnici-partizani“, koji su u tom razdoblju bili u uporabi u dokumentima ustaških dužnosnika.¹¹⁸ Štoviše, prema povjesničaru Tomislavu Jonjiću, tijekom prvog razdoblja pobune protiv NDH nije uopće postojala jasno izražena razlika između ovih dviju skupina pobunjenika.¹¹⁹ Slično tomu, prema izvještaju glavnog pobočnika Ustaške nadzorne službe, početkom lipnja prilikom zajedničke akcije talijanske vojske i četnika protiv partizana u blizini planine Morine u Hercegovini nigdje nije bilo otpora.¹²⁰ Razlog tome je, kako navodi glavni pobočnik, što su svi partizani s tog područja prešli u četnike, odnosno stavili se na raspolaganje talijanskoj vojsci, dok prave razlike, kako tvrdi pobočnik, među njima u tom trenutku nije ni bilo.¹²¹ Međutim, kako će se kasnije pokazati, Talijani su uvijek nastojali surađivati sa srpskim pobunjenicima na bazi „antikomunizma“ te su se u tom pogledu koristili utjecajnim agitatorima velikosrpskog svjetonazora.

Iako su prije spomenuti glavni četnički agitatori na ovom području bili iskreni poklonici velikosrpske ideologije, može se zaključiti da se dio pobunjenika u Hercegovini opredijelio za suradnju s talijanskom vojskom jednostavno zato što su u tom trenutku na taj način mogli lakše doći do oružja i osigurati sebi sigurniji život. Prema izvješću kotarskog predstojnika u Trebinju krajem ožujka 1942., lokalno srpsko stanovništvo je u velikoj većini podržavalo pobunjenike

¹¹⁴ HR-HDA-491, kutija 17, 4844/42, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva u Trebinju, 3.5.1942.

¹¹⁵ HR-HDA-491, kutija 18, 5952/42, Izvješće Župske redarstvene oblasti u Dubrovniku, 23.5.1942.

¹¹⁶ MIROŠEVIĆ, „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 52., br. 2., 2014., 586.

¹¹⁷ MIROŠEVIĆ, „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 52., br. 2., 2014., 586.

¹¹⁸ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 39.

¹¹⁹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 780.

¹²⁰ HR-HDA-491, kutija 20, 6623/42, Izvješće Glavnog pobočništva Ustaške nadzorne službe, 9.6.1942.

¹²¹ HR-HDA-491, kutija 20, 6623/42, Izvješće Glavnog pobočništva Ustaške nadzorne službe, 9.6.1942.

„bez obzira kojoj grupi pripadali“. ¹²² Iz istog dokumenta se može vidjeti da je jedna od glavnih briga tamošnjeg srpskog stanovništva bila pitanje naoružavanja, za koje se u ovom razdoblju navodno zalagao i partizanski zapovjednik Savo Kovačević. ¹²³ Ipak, kao što će se kasnije vidjeti, uskoro će četnici u promidžbenom smislu među srpskim stanovništvom, kao i u vojnom pogledu, postati dominantan faktor u Hercegovini.

Jedan od viđenijih vođa hercegovačkih četnika, Milan Šantić, opisao je suradnju s Talijanima na sljedeći način: „Naša suradnja s Talijanima odobrena je od Draže (...). Talijani nam daju oružja i municije (...). Od Talijana se ne bojimo. Njihova vojska za nas neće nikad predstavljati životnu opasnost. Oni su nesposobni da nas oružjem u našim brdima unište. Njima je glavno da ne ginu njihovi ljudi. Mi moramo s Talijanima lijepo. Oni imaju u nas povjerenja zato što smo suzbili partizane.“ ¹²⁴

Ciljevi četničkog djelovanja sastojali su se, u najbitnijim točkama, od izraženog antikomunizma, obnove Jugoslavije s dinastijom Karađorđević na čelu te s etnički čistom „Velikom Srbijom“ u njenom sastavu, pri čemu je posebna pozornost usmjerena na „čišćenje“ Sandžaka i Bosne i Hercegovine od hrvatskog i muslimanskog stanovništva. ¹²⁵ Ove točke su se u različitim četničkim dokumentima znale razlikovati u manje bitnim detaljima, ali su ih u pravilu mahom prihvaćale sve četničke jedinice, bez obzira na njihov prostor djelovanja i status.

4. ZAGREBAČKI SPORAZUM I UTEMELJENJE DOBROVOLJNE PROTUKOMUNISTIČKE MILICIJE

4.1. OKOLNOSTI KOJE SU PRETHODILE SPORAZUMU

Ključni problemi koji su zaokupljali hrvatsko–talijanske odnose na ponovno zaposjednutome području *Druge zone* bili su pitanje uprave i vojske. ¹²⁶ Hrvatska strana je nastojala ispregovarati povratak nadležnosti u obalnom području, smanjenje troškova za izdržavanje talijanske vojske i preuzimanje odgovornosti za uspostavu reda i sigurnosti, koja je

¹²² HR-HDA-491, kutija 14, 3162/42, Izvješće kotarskog predstojnika kotarske oblasti Trebinje, 26.3.1942.

¹²³ HR-HDA-491, kutija 14, 3162/42, Izvješće kotarskog predstojnika kotarske oblasti Trebinje, 26.3.1942.

¹²⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 258.

¹²⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 259; HR-HDA-223, kutija 2, 2900/43, Prijepis okružnice Ozrenskog četničkog odreda, primljeno 5.7.1943.

¹²⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 222.

bila znatno narušena djelovanjem partizana i četnika.¹²⁷ Ministar Lorković je tvrdio da je u svibnju 1942. na obalnom pojasu djelovalo 8 do 9 tisuća od talijanske vojske opremljenih, plaćenih i organiziranih četnika.¹²⁸ Zbog cjelokupne situacije uzrokovane pobunom, koju je talijanska politika koristila kao opravdanje za okupaciju obalnog pojasa, hrvatska vlast je bila ograničena ili nepostojeća na velikom dijelu državnog teritorija.¹²⁹ Određene političke mjere i vojne akcije također nisu donijele očekivani rezultat, a situaciju je uvelike pogoršavala i kontinuirana talijanska politika potalijančivanja i nerazumijevanja za hrvatske zahtjeve.¹³⁰ Isto tako, partizanski pokret je u međuvremenu jačao te je sa snagom od nekoliko stotina ljudi tijekom svibnja 1942. prešao na talijanski državni teritorij u Bukovici i napadao tamošnje posade te tako izazvao zabrinutost vojnih vlasti.¹³¹ Iz Crne Gore su tijekom ljeta 1942. također nadirali partizani i prouzrokovali dodatne probleme za hrvatsku vlast koja je nastojala zatvoriti tamošnju granicu, dok je hrvatsko stanovništvo na tom jugoistočnom djelu zemlje istovremeno trpjelo brojne zločine.¹³² Roatta nije poduzeo konkretne korake kako bi im pomogao i zaustavio prodor ovih partizanskih jedinica, koje su usto tijekom lipnja 1942. sabotirale željeznicu između Sarajeva i Mostara.¹³³ Zbog takve situacije i straha od prevelikog utjecaja četnika u Hercegovini vlada NDH je planirala tamo poslati dodatne domobranske i ustaške jedinice.¹³⁴ Bez obzira na to, vlasti NDH su izbjegavale sukobe s četnicima koji su bili pod nadzorom talijanske vojske, što potvrđuje okružnica Glavnog stožera domobranstva NDH iz svibnja 1942. u kojoj stoji da je odnos domobrana prema tim četnicima isti kao i njihov odnos prema talijanskoj vojsci.¹³⁵ Zbog djelovanja pobunjenika, talijanska vlast je u ovom razdoblju smatrala potrebnim naoružati i hrvatsko pučanstvo. Taj stav je došao do izražaja tijekom razgovora između hrvatskog poslanika u Rimu Stijepe Perića i grofa Luce Pietromarchija, visokim dužnosnikom u talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova, krajem lipnja 1942. godine.¹³⁶ Istovremeno je hrvatska strana doznala da su Talijani u ovom razdoblju bili uznemireni velikim gubitcima u

¹²⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 222.

¹²⁸ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 835.

¹²⁹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 826.

¹³⁰ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 826-827.

¹³¹ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 94.

¹³² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292.

¹³³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292.

¹³⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292.

¹³⁵ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 17-18.

¹³⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 199.

NDH te da su talijanski vojnici radije išli na bilo koje drugo bojište nego u Hrvatsku.¹³⁷ Nadalje, početkom srpnja iste godine u *Giornale d'Italia* izašao je Pietromarchijev članak u kojem se opisuje zahtjevna borba protiv partizanske gerile na istočnoj jadranskoj obali koja se može privesti kraju samo oslanjanjem na istovjetnu taktiku s talijanske strane, pri čemu je potrebno iskoristiti protukomunistički nastrojeno i naoružano lokalno stanovništvo.¹³⁸

Još u drugoj polovici 1941. godine hrvatske vlasti su u više navrata pozvale pobunjenike da se vrate domovima, a pučanstvo da prestane pomagati pobunu, uz garanciju da ih se neće kažnjavati.¹³⁹ Početkom 1942. godine Pavelić se odlučio na daljnje korake kako bi pokušao smiriti pobunu pa je u skladu s tim bila vidljiva pomirljivija retorika prema srpskom stanovništvu.¹⁴⁰ Andrija Artuković, ministar unutarnjih poslova, u siječnju 1942. godine je izdao upute u pogledu povratka pravoslavaca u državne službe te povratka oduzete im imovine.¹⁴¹ Pavelić je 11. ožujka 1942. imenovao Vjekoslava Vrančića na mjesto novog općeg upravnog povjerenika, zamijenivši dotadašnjeg Andriju Karčića.¹⁴² Vrančić je dobio visoka ovlaštenja u pogledu smirivanja pobune te mu je bilo dozvoljeno stupanje u kontakt sa srpskim predstavnicima, vraćanje u službu otpuštenih osoba srpske nacionalnosti, kao i ispravljanje raznih nepravdi i sl.¹⁴³ Inače, novi opći upravni povjerenik je pravio distinkciju između bosanskih i hercegovačkih četnika.¹⁴⁴ Za bosanske je vjerovao da su ekspozitura srpske vlade koja u Bosnu iz Srbije neprestano prebacuje nove četnike te je tražio od Roatte da obustavi pregovore s njima, dok je za hercegovačke četnike držao da su „antikomunisti i protusrbijanci“ te je na toj osnovi bio sklon sporazumu i njihovom eventualnom naoružavanju.¹⁴⁵ Nadalje, 11. svibnja bila je donesena *Zakonska odredba o amnestiji svih političkih prijestupa i zločina izvršenih do 10. IV. 1942.*, uz uvjet obustave pobunjeničke djelatnosti i prijave vlastima NDH.¹⁴⁶ Ta su nastojanja bila dio šireg programa tzv. politike smirenja, kojoj svjedoče i brojni dokumenti. U provođenju te politike značajnu ulogu imao je i David Sinčić, koji je u međuvremenu postao veliki župan velike župe Bribir-Sidraga i zamjenik općeg upravnog

¹³⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 199.

¹³⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 203-204.

¹³⁹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 774-776.

¹⁴⁰ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 816.

¹⁴¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 275.

¹⁴² JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 816.

¹⁴³ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 816, 828.

¹⁴⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 287.

¹⁴⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 287.

¹⁴⁶ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 817.

povjerenika, zalažući se za povratak pravoslavaca u redarstvenu službu i isplatu mirovina bivšim pravoslavnim oružnicima koji su zadovoljili uvjete za nju, htjevši predstaviti NDH kao državu u kojoj su svi lojalni građani jednaki pred zakonom.¹⁴⁷ Osim toga, Sinčić se angažirao u pogledu realizacije pregovora s četničkim predstavnicima i u organiziranju srpskih i hrvatskih straža po naseljima kao zaštite od partizana.¹⁴⁸ Treba spomenuti i to da je tijekom proljeća 1942. godine došlo do niza sporazuma između vlasti NDH i određenih četničkih odreda, koji su tom prilikom priznali vrhovništvo NDH.¹⁴⁹ Ipak, određene mjere pacifikacije koje su proizlazile iz politike smirenja naišle su na negodovanje ustaških radikala te, sveukupno gledajući, nisu uspjele u većoj mjeri postići smirivanje tenzija.¹⁵⁰

Tijekom operacije *Trio* iz travnja i svibnja 1942., koja je imala za cilj pacifikaciju istočne Bosne, talijanski su vojnici pokazali visoku razinu nekompetentnosti te su zbog njihovih propusta partizani uspjeli naći slobodne prolaze za povlačenje.¹⁵¹ Osim toga njemački zapovjednici su zabilježili da Talijani najčešće nisu ni sudjelovali u bitci, već su u borbu slali četnike.¹⁵² Štoviše, tijekom ove operacije oblikovan je temelj za buduću suradnju četničkih postrojbi i talijanske vojske, koja će rezultirati formiranjem četničkih jedinica u okviru Druge armije.¹⁵³ Veliku ulogu u širenju suradnje četničkih grupacija i talijanske vojske odigrao je već spomenuti general Alessandro Lusana.¹⁵⁴ Istovremeno je, Jevđevićem posredovanjem, došlo do daljnjeg širenja četničkog utjecaja na jugoistoku zemlje, gdje je tijekom spomenutih operacija došlo do tzv. beskrvne revolucije, odnosno masovnog prelaska dotadašnjih partizana u četničke odrede.¹⁵⁵ Istovremeno je počela djelovati i *Dinarska divizija* s oko 4400 boraca na čelu s Đujićem, ne samo kao snažna vojna jedinica, već i kao organizacija s jasno razrađenim velikosrpskim programom etničkog čišćenja, četničke agitacije, ali i neutralnim odnosom

¹⁴⁷ HR-HDA-491, kutija 22, 7403/42, Izvješće zamjenika općeg upravnog povjerenika i velikog župana velike župe Bribir i Sidraga Davida Sinčića, 11.7.1942.

¹⁴⁸ HR-HDA-491, kutija 22, 7401/42, Izvješće zamjenika općeg upravnog povjerenika i velikog župana velike župe Bribir i Sidraga Davida Sinčića, 9.7.1942.

¹⁴⁹ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 45.

¹⁵⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 275-276.

¹⁵¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 284.

¹⁵² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 284.

¹⁵³ MIROŠEVIĆ, „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 52., br. 2., 2014., 591.

¹⁵⁴ MIROŠEVIĆ, „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 52., br. 2., 2014., 592.

¹⁵⁵ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 151.

prema Talijanima.¹⁵⁶ Ova četnička jedinica se zalagala za usku suradnju s ostalim četničkim formacijama, a usto je i formalno prihvatila Mihailovićevo vrhovništvo.¹⁵⁷ Osim toga, po programu *Dinarske divizije*, partizanima je najavljen „rat do krajnjih mogućnosti života“, dok je odnos s Talijanima obrazložen sljedećom rečenicom: „Ne diraj me, jer te ne diram, a ne diram te iz toga razloga, što ti ne ometaš ostvarenje moje nacionalne zamisli“.¹⁵⁸

U svibnju je bilo pokrenuto pitanje osnivanja dobrovoljnih jedinica od lokalnog pučanstva na području pod ingerencijom divizije *Lombardia*, koje bi djelovale kao zaštita od partizana na prostorima svojih općina i bile podređene oružničkim postajama.¹⁵⁹ Veliki župan velike župe Modruš tražio je od zapovjedništva divizije da se dobrovoljne jedinice osnuju i od hrvatskog stanovništva, napomenuvši da su Talijani već naoružali jednu ovakvu jedinicu sastavljenu isključivo od Srba u Ličkoj Jesenici.¹⁶⁰ U kotaru Otočac se početkom lipnja dio četnika samoinicijativno javio talijanskom zapovjedništvu i zahtijevao oružje, na što su Talijani pristali.¹⁶¹ Potom je došlo do ozbiljnije bitke s partizanima, tijekom koje su četnici bili u potpunosti poraženi u selu Zalužnica u istom kotaru.¹⁶²

4.2. ZAGREBAČKI SPORAZUM

Bitnu ulogu u pregovorima s talijanskom stranom imao je Vladimir Košak, predsjednik Stalnoga hrvatsko–talijanskoga gospodarskoga povjerenstva, tijekom čijeg je boravka u Rimu u svibnju 1942. godine talijansko Ministarstvo vanjskih poslova preispitalo dotadašnje stavove.¹⁶³ Službeni pregovori između Roatte i hrvatske vlade trajali su od 15. lipnja do 19. lipnja iste godine i utanačeni su tzv. Zagrebačkim sporazumom.¹⁶⁴ Sporazum je stupio na snagu 11. srpnja iste godine, a u međuvremenu je 26. lipnja Glavni stan Poglavnika izdao upute za

¹⁵⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 261; JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 85.

¹⁵⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 88.

¹⁵⁸ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 89.

¹⁵⁹ HR-HDA-491, kutija 18, 5222/42, Izvješće velikog župana velike župe Modruš, 12.5.1942.

¹⁶⁰ HR-HDA-491, kutija 18, 5222/42, Izvješće velikog župana velike župe Modruš, 12.5.1942.

¹⁶¹ HR-HDA-491, kutija 19, 6427/42, Izvješće zapovjedništva Oružničkog krila u Gospiću, 11.6.1942.

¹⁶² HR-HDA-491, kutija 19, 6427/42, Izvješće zapovjedništva Oružničkog krila u Gospiću, 11.6.1942.

¹⁶³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 222-223.

¹⁶⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 223-224.

pregovore s četnicima.¹⁶⁵ Prema sporazumu, talijanska vojska bila je dužna povući se iz *Treće zone* s izuzetkom Karlovca, u *Drugoj zoni* se povući iz Hercegovine s izuzetkom Mostara i Trebinja te napustiti Dubrovnik i neka druga mjesta na obalnome području.¹⁶⁶ Točnije, Talijani su pristali od svojih 200 bojni (bataljuna) njih 70 do 80 povući na anektirani dio Dalmacije i u Sloveniju.¹⁶⁷ Osim toga, sporazumom je predviđeno ponovno uspostavljanje hrvatske građanske uprave u *Drugoj zoni*, dok su u posadnim mjestima talijanske vojske tamošnje vojne vlasti zadržale određenu razinu ovlasti koje se svode na nošenje oružja, zamračenje i odvijanje redarstvenog sata.¹⁶⁸ Zapravo, za upravu u posadnim mjestima obalne zone predviđena je podjela nadležnosti između hrvatske građanske vlasti i talijanskih vojnih vlasti.¹⁶⁹ Nadalje, talijanski vojni sudovi su zadržali nadležnost nad onim civilima koji su na neki način iskazali neprijateljstvo prema njihovoj vojsci, a na obali su ostale sve stare mjere koje se tiču pomorskog prometa i ribarstva.¹⁷⁰ Treba spomenuti i to da je *Supersloda*¹⁷¹ dobila pravo da ponovno uspostavi ukinute posade te zadržala pravo veta prema mjerama hrvatskih vlasti, dok su talijanske vojne vlasti ostale nadležne za poslove javne sigurnosti.¹⁷²

Konačno, Zagrebačkim sporazumom je ustaška vlast pristala na organiziranje četničkih „protukomunističkih“ odreda, odnosno legalizaciju određenog dijela već postojećih jedinica, obvezujući se da protiv njih neće u mjestima koje napusti talijanska vojska provoditi odmazde.¹⁷³ Hrvatska strana je bila ovlaštena organizirati i vlastite odrede, dok je talijanska vojska dobila pravo premještanja spomenutih odreda s jedne zone u drugu te raspuštanja onih koje su uspostavljene od hrvatskih vlasti.¹⁷⁴

U literaturi i dokumentima postoje različiti nazivi za ove četničke postrojbe; „(dobrovoljačka) antikomunistička milicija“, „antikomunističke bande“, kolokvijalno „talijanski četnici“ i sl. Ipak, prema Roattinoj odredbi točan i službeni naziv ovih jedinica, bez obzira na kojem prostoru

¹⁶⁵ DIZDAR, SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini : 1941. - 1945.*, 59.

¹⁶⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 224.

¹⁶⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 52.

¹⁶⁸ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 845.

¹⁶⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 224.

¹⁷⁰ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 845.

¹⁷¹ Talijanska Druga armija se od 9. svibnja 1942. službeno počela nazivati *Comando Supremo Slovenia-Dalmazia*, odnosno *Supersloda*. Njeno sjedište je ostalo u Sušaku. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 832.

¹⁷² JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 845.

¹⁷³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 225.

¹⁷⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 225.

djelovale i jesu li organizirane od hrvatskih ili talijanskih vlasti, glasilo je *Milizia volontaria anticomunista* (M.V.A.C.), odnosno Dobrovoljna protukomunistička milicija.¹⁷⁵ Na hrvatskom jeziku se često koristila i skraćenica DPkM (ili D.Pk.M.), dok je na talijanskom i u velikom dijelu stručne literature uglavnom ostala općeprihvaćena skraćenica MVAC. Jedinice MVAC-a će se početi osnivati na područjima pod operativnim zapovjedništvom talijanske Druge armije, koje je osim anektiranog dijela Dalmacije i *Druge zone*, obuhvaćalo i Sloveniju te Crnu Goru.¹⁷⁶ Osim toga, bilo je zamišljeno da se jedinice mobiliziraju od lojalnih pripadnika i hrvatskog i srpskog stanovništva, na način da dio ovih snaga bude pokretan, a dio organiziran lokalno kao mjesna zaštita.¹⁷⁷ Prednosti novačenja lokalnog stanovništva u redove „milicije“ sastojale su se od njihovog poznavanja terena, jezika i prilika, odnosno od onih karakteristika kojima Talijani nisu raspolagali u usporedbi sa snalažljivim i motiviranim partizanskim jedinicama.¹⁷⁸

Utemeljenje MVAC-a predstavlja dobrim dijelom formalnu potvrdu već postojećeg stanja između talijanskih vojnih vlasti i četnika te je ono uslijedilo nakon što je već bilo došlo do cijelog niza sporazuma s četničkim jedinicama.¹⁷⁹ Treba spomenuti da su i prije Zagrebačkog sporazuma određene četničke postrojbe surađivale sa *Superslodom* do te razine da su se mogle smatrati dijelom talijanske vojske. Jedan takav slučaj predstavljaju četnici iz okolice Foče, s kojima su predstavnici NDH početkom lipnja 1942. sklopili sporazum, a koji se u izvješću 3. domobranskog zbora nazivaju četnicima „koji su sa strane Talijana smatrani za regularne trupe“.¹⁸⁰

Isto tako, sama odluka o formiranju MVAC-a donesena je neznatno ranije od potpisivanja Zagrebačkog sporazuma, odnosno početkom lipnja te godine.¹⁸¹ Naime, nagovorom Nike Novakovića Longa, Momčilo Đujić je poslao svoga izaslanika Stevu Rađenovića u Zadar, na

¹⁷⁵ HR-HDA-491, kutija 22, 7058/42, Prijepis dopisa zapovjedništva *Superslode*, 7.7.1942. Na košuljici se nalaze i nekoliko slabo čitkih signatura, dok sama signatura 7058/42 nije vidljiva. Između ostalih, na košuljici se nalaze signaturama 7384/42 i 7460/42.

¹⁷⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 266.

¹⁷⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 106.

¹⁷⁸ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 103.

¹⁷⁹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 846.

¹⁸⁰ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 17.

¹⁸¹ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 304.

sastanak s talijanskim predstavnicima, gdje je stigao 4. lipnja.¹⁸² Zajedno s Rađenovićem, na sastanku su sudjelovali pukovnik Dimitrije Uzunčević i kapetan Radovan Ivanišević, kao predstavnici Štaba zapadnobosanskih, ličkodalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda; poručnik Veljo Đedo Ilić, predstavnik Štaba Dinarske četničke oblasti, i Vlade Korolija, školski inspektor iz Kistanja.¹⁸³ Tijekom 2 dana razgovora s talijanskim predstavnicom Eugeniom Morrom, načelnikom Vojnog kabineta Guvernerata Dalmacije i pukovnikom Buttijem, zapovjednikom karabinjera Dalmacije, dogovoreno je buduće formiranje MVAC-a.¹⁸⁴

Što se tiče samog naziva MVAC, treba reći da su u imenima kojima su Talijani povremeno označavali određene naoružane skupine prije Zagrebačkog sporazuma, može uočiti diferenciranje između „antikomunističkih“, odnosno nacionalističkih grupacija, s kojima su bili skloniji surađivati, i onih s kojima suradnja nije bila moguća. Primjerice, nakon što su u svibnju 1942. talijanskim zrakoplovom u Hercegovini bačeni letci koji su pozivali tamošnje Srbe da pristupe četnicima nauštrb partizana, izazvavši protest hrvatskih vlasti prilikom pronalaska takvih letaka, Talijani su dali do znanja da su oni usmjereni samo na „četnike-nacionaliste“ i protiv utjecaja „bandita komunista“.¹⁸⁵ U prijevodu tih letaka, Talijani se koriste nazivom „četničko-nacionalistički“ i „antikomunistički“ kako bi označili odrede kojima bi htjeli da ti četnici pristupe.¹⁸⁶ Slično tomu, u Sloveniji su Talijani do utemeljenja MVAC-a *seoske straže* nazivali „protukomunističkim bandama“.¹⁸⁷ Po svoj prilici je sve to, zajedno s izjednačavanjem MVAC postrojbi općenito s četnicima, dovelo do toga da se naziv MVAC (i njegovi neformalni sinonimi) ponekad u literaturi susreće i prije Zagrebačkog sporazuma kako bi označio one četnike s kojima su Talijani tješnje surađivali.

Inače, terminologija vlasti NDH dijelila je četnike na 3 skupine; „četnici-suborci“, odnosno četnici koji su priznali vrhovništvo NDH, „talijanski četnici“, tj. četnici u sklopu MVAC postrojbi i „četnici-odmetnici“, koji su djelovali samostalno.¹⁸⁸ Druga podjela s kojom se može

¹⁸² PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 304.

¹⁸³ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 304.

¹⁸⁴ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 304.

¹⁸⁵ HR-HDA-491, kutija 19, 6333/42, Izvješće velikog župana velike župe Dubrava, 13.5.1942.

¹⁸⁶ HR-HDA-491, kutija 19, 6333/42, Izvješće velikog župana velike župe Dubrava, 13.5.1942.

¹⁸⁷ HOLEŠEK, *Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini*, diplomski rad, 29.

¹⁸⁸ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 35.

susresti sastoji se jednostavno u razlikovanju „ilegalnih“ od „legalnih“ četnika, kao što je to bio slučaj u Srbiji.¹⁸⁹

U svakom slučaju, provođenjem Zagrebačkog sporazuma su odabrane četničke grupacije, kao i neke druge skupine s kojima su se Talijani odlučili na suradnju, službeno postale dio talijanske vojske, zajedno sa svim posljedicama i obvezama koje su iz tog proizašle.

O osnivanju odreda Dobrovoljne protukomunističke milicije, odnosno legalizaciji četnika koji su djelovali u okviru njih, državni tisak oglasio se prvi put u srpnju 1942. godine, kada je propagandno izvijestio kako se nekadašnji četnici sad bore pod hrvatskim i talijanskim vojnim vlastima te „likvidiraju komunističke vođe“.¹⁹⁰ Također, objavljeno je da će pobunjenici koji se vrte kućama i predaju oružje ili pristupe MVAC-u biti amnestirani.¹⁹¹ Vlasti NDH su se nadale da će legalizirani četnički odredi u okviru MVAC-a biti pod čvršćom kontrolom talijanskih, ali i hrvatskih vlasti te da će predstavljati lojalnu snagu u borbi protiv partizanskog pokreta.¹⁹²

5. POSLJEDICE ZAGREBAČKOG SPORAZUMA

5.1. PITANJE POVLAČENJA TALIJANSKIH SNAGA

Talijanska vlast nastojala je, unatoč sporazumu, sačuvati respektabilnu vojnu snagu na dotadašnjem prostoru, ali znatno uže raspoređenu.¹⁹³ Ciljevi koji su imali na umu sastojali su se od osiguranja anektiranog prostora i kontroliranja njegovog zaleđa, odnosno *Druge zone*, zadržavanja snažne posade u Karlovcu, kontrole na relaciji Mostar – Sarajevo i očuvanja linije razgraničenja s njemačkom stranom.¹⁹⁴

Sredinom srpnja su talijanske postrojbe krenule s dogovorenim povlačenjem; prvo su napustili Jastrebarsko, Bihać, Bosanski Petrovac, Glamoč, Bugojno, Prozor i Konjic, a zatim i Drvar, Bosansko Grahovo, Livno, Tomislavgrad te Gacko.¹⁹⁵ Na relaciji Karlovac – Sušak ostao je 5.

¹⁸⁹ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 148.

¹⁹⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 277.

¹⁹¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 277.

¹⁹² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 107.

¹⁹³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 229.

¹⁹⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 229.

¹⁹⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 229.

talijanski korpus, na prostoru Split – Knin – Zadar 18. korpus, a 6. korpus zadržao se na liniji Dubrovnik – Mostar.¹⁹⁶ Ipak, hrvatska vlast imala je krupnih problema u pogledu popunjavanja ispražnjenih garnizona, o čemu se posebno očitovao Slavko Kvaternik zatraživši od talijanskih dužnosnika da se povlačenje uspori.¹⁹⁷ Kvaternik je posebno strahovao za prostor sjeverozapadne Bosne i Korduna, smatrajući da bi nakon povlačenja taj teritorij mogli vrlo lako zauzeti partizani.¹⁹⁸ Početkom 1943. bilo je uglavnom zaustavljeno daljnje povlačenje talijanskih snaga radi planiranja zajedničkih akcija protiv partizana.¹⁹⁹ Treba spomenuti da ni u sljedećem razdoblju NDH nije raspolagala slobodnim snagama pa su tako u travnju 1943. godine Otočac zauzeli partizani, istog dana nakon što se iz njega povukla talijanska vojska.²⁰⁰

5.2. FORMIRANJE MVAC-A U NDH

Kako je bilo planirano, nedugo nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma, došlo je do osnivanja MVAC odreda. Prema izvješću kotarske oblasti u Sinju iz srpnja 1942., osnivanje postrojbi MVAC-a od bivših četnika uzelo je maha u svim predjelima s pravoslavnim stanovništvom u okolici.²⁰¹

Ipak, osnivanje MVAC-a najintenzivnije se odvijalo u istočnoj Hercegovini. Prema izvješću Oružničkog krilnog zapovjedništva u Bileći, neposredno nakon Zagrebačkog sporazuma u okolnom području postrojbe MVAC-a nisu dozvoljavale nikakav oblik vlasti NDH, bez obzira što su istovremeno bile smanjene antihrvatske manifestacije.²⁰² Četnici su također u okviru MVAC-a u ovom razdoblju uspješno usvojili i organizirali slojevitiju vojnu hijerarhiju i krenuli s odlučnim akcijama usmjerenim protiv lokalnih partizana, bez obzira na njihovu nacionalnost, pri čemu su ih gotovo u potpunosti porazili u kotarima Trebinje, Ravno, Bileća i Gacko.²⁰³ Nakon što su suzbili partizansku akciju u Hercegovini i nakon povlačenja talijanske vojske iz većih gradova, četnici su faktički preuzeli kontrolu nad velikim dijelom tamošnjih općina, koja

¹⁹⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 229.

¹⁹⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 229-230.

¹⁹⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 230.

¹⁹⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 265.

²⁰⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 231.

²⁰¹ HR-HDA-491, kutija 21, 7062/42, Izvješće kotarske oblasti u Sinju, 15.7.1942.

²⁰² HR-HDA-491, kutija 22, 7625/42, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva u Bileći, 8.7.1942.

²⁰³ HR-HDA-491, kutija 22, 7625/42, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva u Bileći, 8.7.1942.

su samo formalno bila pod vlašću NDH.²⁰⁴ U Bileći je sredinom rujna 1942. čak bio održan skup prvaka Dobrovoljne protukomunističke milicije Hercegovine, Sandžaka i istočne Bosne.²⁰⁵ Nadalje, Jevđević je krajem mjeseca s Roattom dogovorio legalizaciju dodatnih 3000 četnika u Hercegovini i istočnoj Bosni.²⁰⁶ Također, istodobno s osnivanjem MVAC-a, na cijelom prostoru istočne Hercegovine dolazilo je do neometane agitacije određenih četničkih prvaka, poput spomenutog Jevđevića, Dimitrija Kurilića, Petra Bubreška, Milana Šantića, Miše Vidačića i Radovana Pejanovića, što je posebno došlo do izražaja krajem 1942. godine.²⁰⁷ Prema izvješću kotarskog predstojnika u Trebinju, dio spomenutih ljudi održavao je kontakt s Dražom Mihailovićem te su naizgled svi lokalni četnici, kao i borci MVAC-a, bili poklonici velikosrpske ideologije.²⁰⁸ Krajem 1942. ustrojena je jedna postrojba MVAC-a i u Konjicu u jačini jedne bojne, za koju su bili regrutirani četnici iz nekoliko okolnih sela.²⁰⁹

Očekivano, između četnika u okviru postrojbi MVAC-a i „ilegalnih“ četnika, koji su bili malobrojniji, je u određenim područjima dolazilo do kontakta i suradnje. Štoviše, dio tih četničkih grupacija, koji spadaju u „četnike-odmetnike“, u istočnoj Bosni je ovisio o logističkoj potpori obližnjih odreda MVAC-a te je priznavao njihovo vrhovništvo.²¹⁰

U međuvremenu su Talijani nastavili surađivati i s četnicima koji su do tad bili izvan struktura MVAC-a, pa je tako Momčilo Đujić tijekom srpnja 1942. u Splitu ishodio nove količine oružja za svoje četnike te usto dobio nalog od zapovjedništva talijanskog 18. korpusa da po potrebi četnici s obalnog pojasa mogu biti prebačeni u *Prvu zonu* radi akcija protiv partizana.²¹¹ U međuvremenu je došlo do niza četničkih akcija protiv partizana u kotarima Knin i Bosansko Grahovo.²¹² Štoviše, prema Davida Sinčiću jedini su adekvatan otpor partizanima u južnoj Lici u ovom razdoblju pružali upravo četnici.²¹³ Unatoč tijesnoj suradnji s Talijanima, Đujić je na samom početku bio rezerviran u pogledu formiranja postrojbi MVAC-a.²¹⁴ No, izgleda da je do

²⁰⁴ MIROŠEVIĆ, „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 52., br. 2., 2014., 594.

²⁰⁵ HR-HDA-491, kutija 26, 10704/42, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva u Bileći, 22.9.1942.

²⁰⁶ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 853; LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 59.

²⁰⁷ HR-HDA-491, kutija 31, 165/43, Izvješće kotarske oblasti u Trebinju, 25.12.1942.

²⁰⁸ HR-HDA-491, kutija 31, 165/43, Izvješće kotarske oblasti u Trebinju, 25.12.1942.

²⁰⁹ HR-HDA-491, kutija 31, 134/43, Izvješće velike župe Hum u Mostaru, 28.12.1942.

²¹⁰ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 42.

²¹¹ HR-HDA-491, kutija 23, 7774/42, Izvješće velike župe Bribir i Sidraga, 18.7.1942.

²¹² HR-HDA-491, kutija 23, 7737/42, Izvješće velike župe Bribir i Sidraga, 13.7.1942.

²¹³ HR-HDA-491, kutija 23, 7737/42, Izvješće velike župe Bribir i Sidraga, 13.7.1942.

²¹⁴ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 305.

početka kolovoza 1942. godine i sam pristao biti zapovjednikom postrojbe MVAC-a sa sjedištem u Strmici, postavši tako časnikom u službi talijanske vojske.²¹⁵ Osim toga, krajem rujna 1942. Talijani su pristali osnažiti tzv. Dinarsku diviziju, koja je bila najvećim dijelom pod Đujićevom kontrolom, s još 3000 ljudi, a usto se obvezali na isplatu plaće i opskrbu.²¹⁶ Inače, poznato je da pravi broj boraca *Dinarske divizije* nije bio u skladu s optimističnim procjenama njihovih zapovjednika na papiru, a naročito to da njihova borbena spremnost i disciplina nije odgovarala ni talijanskim očekivanjima ni onima vodećih četničkih vođa.²¹⁷ Imajući između ostalog to na umu, teško je u cijelosti opisati odnos između tzv. Dinarske divizije i struktura MVAC-a. Ipak, uzevši u obzir da je Đujić bio ujedno i najvažniji četnički starješina na opisanom području, kao i to da se i prije ustrojavanja postrojbi MVAC-a u njegovom odnosu s Talijanima uočavalo obostrano povjerenje i suradnja koja je popimala obrasce slične onima koji vladaju o okviru MVAC-a, može se pretpostaviti da su talijanske vojne vlasti uspjele efektivno pod svoje zapovjedništvo staviti veliku većinu, a možda i cijelo, dinarsko područje.

Do kolovoza 1942. godine, na području divizije *Bergamo*, koja je bila stacionirana na dijelu srednje i južne Dalmacije te zapadne i sjeverozapadne Hercegovine, djelovala je samo 1 jedinica MVAC-a, ona sa sjedištem u Otišiću koja je brojala oko 70 boraca.²¹⁸ S druge strane, na prostoru divizije *Sassari*, koja je bila stacionirana sjevernije od divizije *Bergamo* sa sjedištem u Kninu, u istom razdoblju je bio ustrojen cijeli niz MVAC postrojbi. Radi se o jedinicama sa sjedištima u sljedećim naseljima: Bosansko Grahovo sa zapovjednikom Brankom Bogunovićem u jačini od 2000 boraca, (Bosanski) Petrovac sa zapovjednikom Manom Rokvićem u jačini od 500 boraca, Strmica na čelu s Momčilom Đujićem u jačini od 2400 boraca, Gračac pod zapovjedništvom Dane Stanisavljevića u jačini od 600 boraca, Otrić na čelu s Mirkom Marićem u jačini od 1500 boraca, Pađene sa zapovjednikom Vladom Novakovićem u jačini od 940 boraca, Kosovo pod zapovjedništvom Milana Miljevića u jačini od 4000 ljudi, Topolje sa zapovjednikom Nikolom Berićeom u jačini od 100 boraca i Krupa pod zapovjedništvom Bianka Obrada u jačini od 400 boraca.²¹⁹ Za starješinu svih spomenutih odreda osim onog u Gračacu bio je smatran Đujić, koji je uživao značajan autoritet i ugled među

²¹⁵ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 402.

²¹⁶ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 853.

²¹⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 203; LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945.*, 81-82.

²¹⁸ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 402.

²¹⁹ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 402-403.

tamošnjim četnicima.²²⁰ Prema nekim drugim procjenama brojčanog stanja MVAC jedinica, o čemu će biti riječi kasnije, upravo opisana jačina ovih odreda u spomenutim naseljima djeluje pretjerano. Jedno od mogućih objašnjenja je da su na popise boraca bili uvršteni i pojedinci koji nisu faktički sudjelovali u radu MVAC-a, pogotovo uzevši u obzir da su brojevi četnika upravo na kninskom području, odnosno pod Đujićevom kontrolom, često smatrani preuveličanima. Primjerice, u dokumentu iz početka rujna 1942. navedeni su značajno niži brojevi za dio spomenutih MVAC jedinica.²²¹ Prema tim podacima je, između ostalog, MVAC grupa u Strmici brojila 640 boraca, u Bosanskom Grahovu također 640, u Gračacu 410, u Otriću 840, u Pađenima 190, u Kosovu 420 te u Krupi svega 225 pripadnika.²²² No, u nedostatku izvora nije moguće donijeti konačan zaključak.

Do studenog 1942. godine u sjevernoj Lici i Gorskom kotaru, odnosno na prostoru velike župe Modruš, osnovane su značajne jedinice MVAC-a s glavnim sjedištima u Gomirju, Moravicama i Plaškom.²²³ Sveukupno je MVAC na ovom području brojio oko 2000 boraca, a hrvatskoj strani je posebno smetalo što im je protivno dogovoru bilo omogućeno slobodno kretanje po cijelom kotaru Ogulin, kao i uznemiravanje hrvatskog stanovništva, vrijeđanje NDH i učestala pljačka.²²⁴ Izgleda da je značajan dio MVAC-a na ovom prostoru bio sastavljen od bivših srpskih pobunjenika, koji su pristupanjem u jedinice MVAC-a bili amnestirani, kao što je to bilo i obećano.²²⁵

S druge strane, na prostoru Hrvatskog primorja do kraja 1942. godine izgleda da nije bila zabilježena izraženija četnička akcija, a postrojba MVAC-a djelovala je samo u Prokikama.²²⁶

Jedna od jedinica MVAC-a sastavljena od Hrvata u *Drugoj zoni* nalazila se u Ljubuškom, koja je jedno vrijeme bila pod zapovjedništvom Petra Ninića.²²⁷ U velikoj župi Modruš u drugoj

²²⁰ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 403.

²²¹ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 500.

²²² *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 500.

²²³ HR-HDA-491, kutija 28, 12563/42, Dopis talijanskog zapovjedništva Općem upravnom povjereništvu, 13.11.1942.

²²⁴ HR-HDA-491, kutija 28, 12563/42, Dopis talijanskog zapovjedništva Općem upravnom povjereništvu, 13.11.1942.

²²⁵ HR-HDA-491, kutija 30, 15430/42, 19.12.1942. Dokument bez oznake i naslova.

²²⁶ HR-HDA-491, kutija 29, 13743/42, Izvješće Župskog oružničkog zapovjedništva u Senju, 10.12.1942.

²²⁷ HR-HDA-491, kutija 37, 3396/43, Dopis zapovjedništva *Superlode* Općem upravnom povjereništvu, 2.3.1943.

polovici 1942. godine došlo je do osnivanja i katoličkih, odnosno hrvatskih jedinica MVAC-a u općinama Mrkopalj, Ravna Gora i Vrbovsko.²²⁸

Treba spomenuti i slučaj u kojem je odred MVAC-a bio formiran od strane muslimanskog stanovništva. Tako se u jednom dokumentu spominje jedinica MVAC-a pod zapovjedništvom stanovitog Popovca, koji je zajedno s talijanskim časnicima razoružavao oružnike i u muslimanskim selima agitirao protiv NDH.²²⁹ Inače, riječ je o Ismetu Popovcu, jednom od predvodnika Muslimanske nacionalne vojne organizacije, odnosno pročetničke struje među muslimanskim stanovništvom.²³⁰ Krajem rujna ili početkom listopada 1942. godine Popovac se sastao s Jevđevićem i Petrom Baćovićem, jednim od četničkih vođa u istočnoj Bosni i Hercegovini, kako bi dogovorili formiranje muslimanske četničke organizacije, koja je nešto kasnije u dogovoru s Talijanima bila inkorporirana u MVAC.²³¹ Popovac je prethodno bio gradonačelnik Konjica, gdje je i počeo graditi svoju bazu za buduće djelovanje.²³² U tom gradu je djelovao i Fehim Musakadić, jedan od viđenijih pročetničkih muslimana i suradnik Popovca, pomoću kojeg su ustrojene jedinice MVAC-a u Konjicu.²³³

Koncem kolovoza 1942. Roatta je izjavio da u Hercegovini raspolaže s 20 bojni (bataljuna) MVAC-a; 4 u Foči, 3 u Kalinoviku, 4 u Nevesinju, 4 u Trebinju, 2 u Gackom te po 1 u Stolcu, Ljubuškom i Ulogu, koji sve skupa broje 7000-8000 boraca.²³⁴ Prema Roatti, MVAC u ostatku *Druge zone* nije brojao više od 10 000 pripadnika.²³⁵ Prema drugoj talijanskoj procjeni, do sredine listopada 1942. na prostoru 6. korpusa talijanske Druge armije, dakle u Hercegovini, Talijani su u okviru MVAC-a imali na raspolaganju 6000-7000 četnika, a izvan tih struktura još 3000-4000 četnika.²³⁶ Istovremeno je, prema istoj procjeni, na području 18. korpusa, koji je bio stacioniran na prostoru južne Like, sjeverne i srednje Dalmacije te zapadne Bosne,

²²⁸ HR-HDA-491, kutija 28, 12563/42, Izvješće zapovjedništva *Superslode* Općem upravnom povjereništvu, 13.11.1942.

²²⁹ HR-HDA-491, kutija 34, 1979/43, Dopis ureda Predsjedništva vlade Općem upravnom povjereništvu, 22.2.1943.

²³⁰ HOARE, *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*, 48.

²³¹ HOARE, *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*, 49.

²³² HOARE, *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*, 48.

²³³ HOARE, *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*, 48; ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 159.

²³⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 230.

²³⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 230.

²³⁶ LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 285.

talijanska vojska raspolagala s 5100 četnika.²³⁷ Izgleda da se u sljedećim mjesecima broj pripadnika MVAC-a značajno povećao.

Smatra se da je na cijelom području pod zapovjedništvom talijanske Druge armije do kraja veljače 1943. godine ukupno djelovalo 29 627 pripadnika MVAC-a.²³⁸ Na prostoru *Druge zone* njihov broj iznosio je 22 126, od čega je bilo 20 514 pravoslavaca, 832 katolika i 780 muslimana.²³⁹ Na anektiranom području Dalmacije, odnosno u *Prvoj zoni*, nalazilo se još 882 pripadnika MVAC-a, na anektiranom dijelu Slovenije 5145, a na području Kotora 1474.²⁴⁰

Prema ocjeni četničkog predstavnika kod *Superslode* Radmila Grđića krajem rujna 1942., četnici su dotadašnjom suradnjom s Talijanima postigli sljedeće: obnovljenu i bolje nego ikad naoružanu četničku organizaciju, jedinstvo „srpskih zemalja“ sa slobodnom vezom na relaciji Beograd-Cetinje, povoljan položaj srpskog stanovništva u anektiranoj Dalmaciji i talijansku pomoć u pogledu zaštite Srba na prostoru NDH.²⁴¹

Zbog zločina postrojbi MVAC-a, kao i zbog onih počinjenih od samostalnih četničkih odreda koji su povremeno sudjelovali u borbama protiv partizana zajedno s talijanskim postrojbama, a između kojih izvori ponekad ne prave razliku, dio stanovništva postao je skloniji partizanima. To oslikava slučaj iz nekolicine sela u bližoj okolini planine Mosor, gdje su tijekom listopada 1942. godine zbog partizanske aktivnosti stigli talijanski vojnici s četnicima.²⁴² Iza njih je ostalo oko 200 ubijenih civila, po partizanskim izvorima usmrćenih na najokrutnije načine, zbog čega se lokalno stanovništvo u većem broju pridružilo Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci Jugoslavije (NOP i DVJ), odnosno partizanima.²⁴³

5.3. FORMIRANJE MVAC-A U ANEKTIRANOJ DALMACIJI

U međuvremenu su tijekom lipnja 1942. posredovanjem Nike Novakovića-Longa, Boška Desnice i drugih četničkih propagandista ustrojene četničke jedinice u Obrovcu,

²³⁷ LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 285.

²³⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 266.

²³⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 266.

²⁴⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 266.

²⁴¹ JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 854.

²⁴² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 272-273.

²⁴³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 273.

Kistanjama, Benkovcu i Skradinu, koje su proglašom talijanskih vlasti bile inkorporirane u Korpus protukomunističkih dobrovoljaca talijanske Dalmacije, odnosno budući MVAC.²⁴⁴ Kako bi se promoviralo osnivanje novih jedinica, sredinom srpnja je jedna jedinica MVAC-a iz Herceg Novog bila prebačena u Skradin.²⁴⁵ Osim toga, jedinice MVAC-a su bile osnovane 18. srpnja u Biogradu, a tijekom kolovoza u Novigradu i Lišanima te u studenome još jedna sa sjedištem u Vačanima.²⁴⁶ Također, 27. srpnja je Bastianini utemeljio Zapovjedništvo korpusa antikomunističkih dobrovoljaca talijanske Dalmacije.²⁴⁷ Početkom kolovoza 1942. je ovo zapovjedništvo bilo preustrojeno kao poseban ured za MVAC pri novoosnovanoj talijanskoj diviziji *Zara*, prilikom čega je MVAC na ovom području službeno dobio ime MVAC „Zara“.²⁴⁸ U ove postrojbe su, u okolnostima otežanih životnih prilika, talijanske vlasti nastojale privući lokalno stanovništvo aprovizacijom namirnica i posebnim nagradama za istaknute članove, a usto osigurati veći utjecaj među pravoslavnim stanovništvom nauštrb partizanskog pokreta.²⁴⁹ Dobrovoljci MVAC-a u anektiranoj Dalmaciji nisu primali plaću, što je prema talijanskim vlastima bio izraz njihove vlastite želje, ali su njihove obitelji primale dvostruku količinu namirnica u usporedbi s drugim obiteljima.²⁵⁰

Osim toga, pripadnici MVAC-a u ovom dijelu Dalmacije su mogli birati hoće li pripadati pokretnim četama, koje imaju zadaću „čišćenja“ terena od partizana, ili dobiti ulogu nadziranja i obrane svojih sredina u suradnji s karabinjerima.²⁵¹

U svakom slučaju, za agitaciju među srpskim stanovništvom pri osnivanju postrojbi MVAC-a iskorištene su i četničke jedinice, iako je talijanski pukovnik Morra dao do znanja četničkom poslaniku Miloradu Stegnjajiću da MVAC ne može biti u vezi s četničkim odredima u *Drugoj*

²⁴⁴ HR-HDA-491, kutija 23, 7774/42, Izvješće velikog župana velike župe Bribir i Sidraga, 18.7.1942; PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 305.

²⁴⁵ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 114.

²⁴⁶ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 104.

²⁴⁷ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 305.

²⁴⁸ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 305; RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 94.

²⁴⁹ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 96-97.

²⁵⁰ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 2, 774.

²⁵¹ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 2, 774. Tzv. Kraljevski karabinjeri su vršili oružničku, tj. redarstvenu službu.

zoni te da je on sastavni dio talijanske vojske.²⁵² Posljedično s prosvjedom hrvatskih vlasti da se u MVAC uglavnom regrutiraju četnici, tijekom kolovoza 1942. je u Vrani, Ninu i Zemuniku došlo do formiranja hrvatskih jedinica MVAC-a.²⁵³ Štoviše, iskorištavanjem međuetničkih tenzija i opravdanog straha lokalnog hrvatskog stanovništva, Talijani su započeli s uključivanjem što većeg broja Hrvata u formacije MVAC-a „Zara“, da bi oni tijekom druge polovice 1942. činili oko 2/3 ukupnog broja pripadnika.²⁵⁴ U listopadu 1942. postrojbe MVAC-a „Zara“ brojile su 561 borca.²⁵⁵ Isto tako, prema izvještaju njemačkog poslanika u NDH Siegfrieda Kaschea, posade MVAC-a sastavljene od Hrvata u siječnju 1943. na ovom prostoru brojile su 321 pripadnika.²⁵⁶ Ukupno je bilo formirano 6 skupina MVAC-a „Zara“, koje su u travnju 1943. bile ustrojene u 2 jurišne bojne (bataljuna), odnosno u pravoslavnu s 2 skupine i katoličku s 4 skupine.²⁵⁷

5.4. FORMIRANJE MVAC-A U SLOVENIJI

U Sloveniji se MVAC osnivao iz grupacija tzv. seoske straže, naoružanih skupina koje su bile nesklone partizanima i od kojih je najveći broj bio formiran tijekom ljeta 1942. godine.²⁵⁸ *Seoske straže* bile su zamišljene kao formacije s dvostrukom ulogom zaštite seoskih sredina; od partizana, koji su vršili prisilnu mobilizaciju, oduzimali hranu, stoku i sl., te od talijanske vojske kojoj je u interesu bilo spriječiti organiziranje otpora njihovom režimu.²⁵⁹ Osnivanje ovih jedinica vodili su predstavnici bivše Slovenske ljudske stranke te su one, zajedno s još nekim protukomunističkim postrojbama, bile poznate i pod neformalnim nazivom

²⁵² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 116.

²⁵³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 265.

²⁵⁴ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 98.

²⁵⁵ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 305.

²⁵⁶ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 156.

²⁵⁷ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 94.

²⁵⁸ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 31-32.

²⁵⁹ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 32.

Bijela garda („Bela garda“).²⁶⁰ U tom su razdoblju talijanske vlasti počele razmatrati kako uključiti sve protukomunistički nastrojene skupine na području Ljubljanske pokrajine²⁶¹ u jedinstvenu organizaciju s njima na čelu.²⁶² Kako je u međuvremenu došlo do kontakta, i posljedično do suradnje, između talijanske strane i predstavnika *seoskih straža*, General Mario Robotti izdao je 5. srpnja 1942. upute po kojima su se sve formacije protukomunističkog karaktera na talijanskom okupacijskom području trebale početi nazivati MVAC-om, bez obzira na to tko ih je i gdje ustrojio.²⁶³ Bivše *seoske straže* u sklopu MVAC-a su sada postale plaćene i nadzirane od Talijana te su od njih imale logističku potporu, dok su po svom statusu i pravima pripadnici MVAC-a bili izjednačeni s talijanskim vojnicima.²⁶⁴ Dio pripadnika *seoskih straža* bio je uvršten u MVAC pod prijetnjom internacije, iako je većina tamo stupila dobrovoljno, dok su se određeni pripadnici odlučili pridružiti partizanima.²⁶⁵ U pravilu su, kao i u NDH, postrojbe MVAC-a u Sloveniji u akcije protiv partizana nastupale u sklopu talijanske vojske, a samo su u rijetkim slučajevima mogle djelovati samostalno.²⁶⁶ Najčešće su imale ulogu izvidnice, patrole, prikupljanja obavještajnih podataka, postavljanja zasjeda i sl., iako su korišteni i u većim ofenzivama, a njihova najveća prednost bila je poznavanje terena i ljudi.²⁶⁷ Inače, u Sloveniji su djelovali i četnici pod zapovjedništvom prije spomenutog Karla Novaka, koji su bili poznati i kao tzv. Plava garda.²⁶⁸ Glasilo *Slovenska zavesa* donekle je okupljalo slovenske četnike i pripadnike *seoskih straža* u zajednički tabor.²⁶⁹ Osim toga, između slovenskih četnika i pripadnika *seoskih straža* su se vodili razgovori o ujedinjenju, što međutim

²⁶⁰ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 10.

²⁶¹ Ljubljanska pokrajina je naziv za slovenski teritorij koji je bio anektiran od strane Kraljevine Italije nakon Travanjskog rata. Ostatak Slovenije je pripao *Trećem Reichu*, s tim da je zapadni dio Slovenije i njezin priobalni dio već bio pripojen Italiji Rapalskim ugovorom iz 1920.

²⁶² HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 44.

²⁶³ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 44.

²⁶⁴ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 44, 52-53.

²⁶⁵ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 50-52.

²⁶⁶ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 46.

²⁶⁷ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 47.

²⁶⁸ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 10.

²⁶⁹ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 25.

nikad nije zaživjelo.²⁷⁰ Ipak, treba spomenuti slučaj tzv. Legije smrti, ideološki pročetničke formacije, koja je bila inkorporirana u MVAC tijekom kolovoza 1942. godine.²⁷¹

Treba spomenuti i to da Talijani nikad nisu imali visoku razinu povjerenja u slovenski MVAC, bojeći se da bi se u određenom trenutku mogao okrenuti protiv talijanske vojske.²⁷² Naoružavali su ih s oprezom, strogo nadzirali i davali uglavnom samo ograničenu količinu streljiva i opreme, da bi krajem studenog 1942. godine bilo odlučeno da se slovenski MVAC više neće širiti.²⁷³

5.5. FORMIRANJE MVAC-A U CRNOJ GORI

U Crnoj Gori su još tijekom kolovoza i rujna 1941. godine bile formirane prve jedinice protalijanske „milicije“, uglavnom u središnjem i sjeveroistočnom dijelu zemlje, čiji su zapovjednici bili najčešće uglednije osobe i časnici bivše jugoslavenske vojske.²⁷⁴ Tijekom listopada iste godine Mihailović je imenovao bojnika (majora) Đorđija Lašića zapovjednikom svih četničkih snaga u Crnoj Gori, a satnika (kapetana) Pavla Đurišića zapovjednikom četničkih odreda u sljedećim odsjecima: Andrijevica, Berane, Kolašin, Bijelo Polje, Prijepolje i Pljevlja te u općinama Bar i Buđevo.²⁷⁵ U sljedećim mjesecima su crnogorske četničke vođe nastojale formirati svoja uporišta i odrede diljem zemlje. Važna osoba u organiziranju četnika bio je i Bajo Stanišić, bivši pukovnik jugoslavenske vojske, koji se krajem 1941. godine povezo s Lašićem i, posljedično, sa samim Mihailovićem.²⁷⁶ Osim njega, osoba koja je radila na ujedinjenju svih protukomunističkih snaga u zemlji bio je bivši ban Zetske banovine i general jugoslavenske vojske Blažo Đukanović.²⁷⁷ Tijekom ožujka 1942. na temelju borbe protiv

²⁷⁰ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 32.

²⁷¹ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 33-34.

²⁷² HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 63-64.

²⁷³ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 63-66.

²⁷⁴ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 118.

²⁷⁵ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 133.

²⁷⁶ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 190.

²⁷⁷ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 203.

partizana stvorena je koalicija između četnika i političke struje koja se zalagala za neovisnost Crne Gore pod nazivom *Nacionalni front*, na čelu kojeg je stao Đukanović.²⁷⁸

Nakon što su gotovo u potpunosti porazili partizanske snage u zemlji, između talijanskog vojnog guvernera Crne Gore Alessandra Pirzija Birolija i Blaža Đukanovića 24. srpnja 1942. potpisan je sporazum kojim su bili regulirani odnosi između dviju strana.²⁷⁹ Slijedom toga formirana su 3 „leteća odreda“, svaki s planiranom jačinom od 1500 boraca, kojima su zapovijedali Pavle Đurišić, Bajo Stanišić i Krsto Popović, a koji su bili podređeni Đukanoviću, odnosno talijanskim vojnim vlastima.²⁸⁰ Đurišić je pod svoju nadležnost dobio srezove Bijelo Polje, Kolašin, Berane, Andrijevci i Šavnik; Stanišić je preuzeo Nikšić, Danilovgrad i Podgoricu; dok je Popović preuzeo nadležnost nad srezovima Cetinje i Bar te nad dijelom nikšičkog sreza.²⁸¹ *Leteći odredi* su mogli predlagati talijanskoj strani oružane akcije, ali ih nisu smjeli poduzimati bez odobrenja talijanskih vlasti.²⁸² Osim toga, ove postrojbe su bile ovisne o talijanskim vojnim vlastima u pogledu plaće, prehrane i opreme.²⁸³ Inače, Đurišić je sljedećih mjeseci znatno proširio svoje zapovjedništvo nad „ilegalnim“ četnicima, omasovio svoje odrede te radio na tome da sve jedinice pod svojom kontrolom „legalizira“.²⁸⁴

U Crnoj Gori je usporedno s ovim događanjima aktivno djelovao i sam Mihailović, koji je bio u kontaktu sa svim viđenijim četničkim vođama u okolici i radio na širenju organizacije, a u zemlji mu se nalazio i glavni stožer.²⁸⁵ Štoviše, početkom prosinca 1942. održan je sastanak na kojem su bili definirani ciljevi četničkog djelovanja i na kojem su sudjelovali Zaharije Ostojić, kao Mihailovićev predstavnik, Đurišić i Lašić.²⁸⁶ Veliki dio naoružanog pročetničkog, odnosno antikomunističkog stanovništva, koji nije bio u sastavu *Letećih odreda*, imao je status „narodne seljačke milicije“, što znači da su trebali biti spremni na moguće akcije protiv partizana, iako su uglavnom prebivali u svojim kućama i vodili normalan život, dok su plaće primali jedino

²⁷⁸ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 36.

²⁷⁹ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 242.

²⁸⁰ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 243; PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 40.

²⁸¹ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 243.

²⁸² PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 243.

²⁸³ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 243, 249.

²⁸⁴ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 42.

²⁸⁵ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 250.

²⁸⁶ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 46-47.

tijekom spomenutih protupartizanskih operacija.²⁸⁷ Pripadnici ove „milicije“ imali su svoje zapovjednike i status dobrovoljaca, te je bilo predviđeno da se formiraju u svakoj općini od „sposobnih i sigurnih“ ljudi.²⁸⁸ Prema povjesničaru Radoju Pajoviću, *Leteći odredi* su bili smatrani „legalnim“ četničkim odredima, dok je „narodna seljačka milicija“, koja je bila masovnija i sastavljena od „ilegalnih“ četnika, zapravo od talijanskih vlasti imala tretman jedinica MVAC-a.²⁸⁹ Ovakva tvrdnja je konfuzna s obzirom da je MVAC u NDH, gdje je bio najrasprostranjeniji, po pitanju legalnosti bio reguliran i priznat, osim talijanskih, i od strane ustaških vlasti. Međutim, bez obzira na nazivlje, talijanske su vlasti na ovaj način uspostavile faktičnu kontrolu nad gotovo svim naoružanim četničkim i nacionalističkim grupacijama na prostoru Crne Gore. Isto tako, njihov status je, iako to često nije izrijekom izraženo u nazivu, bio reguliran po veoma sličnim obrascima kao i druge MVAC postrojbe u NDH, anektiranoj Dalmaciji i u Sloveniji.

Ipak, moguće je da je bilo nedorečenosti u pogledu statusa crnogorskih četnika. Tomu svjedoči Pavelićev odgovor Roatti u pitanju upotrebe ovih jedinica na teritoriju NDH, u kojem *Poglavnik* ističe da dozvoljava njihovo korištenje ukoliko će nastupati u sklopu talijanske vojske, dakle kao postrojbe MVAC-a, dok to ne dopušta ako se te postrojbe budu smatrale četničkim.²⁹⁰ I sam je Roatta, prilikom pripreme za operaciju *Weiss*, istaknuo da spomenute postrojbe ne treba smatrati četnicima, s obzirom da su regrutirane na dobrovoljnoj osnovi od strane tamošnjeg Guvernerata.²⁹¹

Isto tako, od jeseni 1942. na kotorskom su se području, koje je anektirala Italija, formirale dodatne jedinice MVAC-a.²⁹² Kako je spomenuto područje formalno bilo talijanski teritorij, talijanske vlasti su u njemu bile u stanju osujetiti preveliki utjecaj Draže Mihailovića te su tamošnji četnici gotovo u potpunosti bili dio jedinica MVAC-a.²⁹³

²⁸⁷ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 252-253; PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 40.

²⁸⁸ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 40.

²⁸⁹ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 41.

²⁹⁰ LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 288.

²⁹¹ LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 291.

²⁹² PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 252.

²⁹³ PAJOVIĆ, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941. – 1945.*, 252.

6. STRUKTURA I OBRASCI DJELOVANJA MVAC-A

6.1. STATUS I ULOGA MVAC POSTROJBI

MVAC je djelovao u okviru talijanske vojske, odnosno bio je dio njihovih pomoćnih postrojbi koje su Talijani nadzirali, plaćali i opskrbljivali hranom, oružjem i streljivom.²⁹⁴ U skladu s tim su za pripadnike MVAC-a vrijedili isti propisi kao i za talijanske vojnike te je za njihovo suđenje bio nadležan samo talijanski vojni sud.²⁹⁵ Nadalje, u određene postrojbe MVAC-a talijanska vojska je izdvojila svoje časnike koji su ih nadzirali, a usto im je imenovala i, prema potrebi, smjenjivala zapovjednike.²⁹⁶ Prema okružnici *Superslode* od 1. prosinca 1942. godine, predviđeno je da se postrojbe MVAC-a upotrebljavaju u blizini garnizona kao njihova zaštita, a rjeđe u samim garnizonima, te tijekom operacija kao izviđačke jedinice, jedinice sa zaštitnom i sporednom ulogom ili kao samostalne kolone.²⁹⁷ Također, može im biti povjerena zaštita željeznice ili većih prostora, a u dokumentu se navodi i potreba da se nastoje spriječiti mogući izgredi ovih jedinica na račun lokalnog pučanstva.²⁹⁸ Osim sudjelovanja u pohodima protiv partizana, jedinice MVAC-a su imale ulogu obrane svojih lokalnih sredina.²⁹⁹ Koristeći se talijanskim dozvolama, pripadnici MVAC-a su se zbog različitih razloga mogli kretati izvan svojih područja.³⁰⁰ Pripadnici MVAC-a „Zara“ su u početku nosili svoja odjela, da bi kasnije dobili uniforme talijanske vojske, koje su umjesto zelene bile kestenjaste boje.³⁰¹

6.2. ODNOS MVAC POSTROJBI PREMA HRVATSKIM VLASTIMA

Bez obzira na hrvatska nastojanja, MVAC nije bio dužan priznati hrvatsku vlast niti je polagao prisegu ili na neki drugi način iskazivao vjernost NDH. Naime, prema jednom od

²⁹⁴ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 18-19.

²⁹⁵ HR-HDA-491, kutija 31, 270/43, Izvješće Općeg upravnog povjereništva Ministarstvu vanjskih poslova, 12.1.1943.

²⁹⁶ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 19.

²⁹⁷ ZNOR, tom XIII, knjiga 2, 899.

²⁹⁸ ZNOR, tom XIII, knjiga 2, 899-900.

²⁹⁹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 106; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 2, 1030.

³⁰⁰ HR-HDA-491, kutija 23, 7769/42, Izvješće velike župe Hum u Mostaru, 16.7.1942.

³⁰¹ PLENČA, *Kninska ratna vremena*, 306.

poglavlja Zagrebačkog sporazuma,³⁰² postrojbe MVAC-a su trebale priznati i poštivati suverenitet NDH, međutim vidljivo je da hrvatske vlasti nisu imale mogućnosti da takvo priznanje nametnu te u pravilu do toga nije dolazilo.³⁰³ Takvo stajalište ilustrira slučaj iz sela Prokike u kotaru Brinje, u kojem su članovi MVAC-a odbili položiti prisegu i nakon inzistiranja hrvatskih vlasti, što je njihov zapovjednik Rajačić obrazložio time da oni ne priznaju ni hrvatsku državu ni poglavnika.³⁰⁴ Ipak, izniman slučaj predstavlja postrojba MVAC-a iz Metka, koja je u okolnostima sklapanja sporazuma s predstavnicima NDH priznala vrhovništvo hrvatske države.³⁰⁵ Naravno, do tog sporazuma ne bi moglo doći bez suglasnosti talijanske strane.³⁰⁶ Treba spomenuti da se i zapovjedništvo *Superslode*, unatoč Zagrebačkom sporazumu, protivilo mogućnosti da postrojbe MVAC-a priznaju vrhovništvo NDH.³⁰⁷ Štoviše, Talijani su opstruirali pokušaje koje su u tom smjeru inicirali poneki zapovjednici MVAC odreda, smijenivši ih s njihovih položaja ili ih prisilivši da od toga odustanu.³⁰⁸ Slično tomu, talijanska je vojska u određenim slučajevima nastojala da ne dođe ni do sporazuma između vlasti NDH i četnika koji su djelovali samostalno, odnosno „četnika-odmetnika“.³⁰⁹ S druge strane, prisega koju su pripadnici MVAC-a „Zara“ polagali početkom svoje službe glasila je ovako: „Ovdje pred raspetim Kristom zaklinjem se da ću založiti čitavog sebe do žrtvovanja života za uništenje komunizma tukući ga s oružjem u ruci po naređenjima talijanske vlade, da bih dao talijanskoj Dalmaciji mir i napredak prema fašističkom zakonu i redu. Ako ne budem slušao starješine koje će mi se dati ili budem prekršio bilo na koji način zakletvu koju sam dao, Bog, talijanska vlada neka kazne mene i moju porodicu“.

Odnos postrojbi MVAC-a prema NDH se može opisati i na primjeru samostalnog organiziranja uprave na određenim prostorima i opstruiranja djelovanja hrvatskih vlasti. Takav razvoj događaja bio je očekivano najvidljiviji u istočnoj Hercegovini, ali je zahvatio i neke druge krajeve. U Hercegovini su tamošnji četnici razoružavali oružnike NDH i postavljali svoje, a uspostavili su i vlastite rizničke straže, lugare i sl., dok su ustaške vlasti bile nemoćne to

³⁰² Radi se o točki B u 5. poglavlju. HR-HDA-491, kutija 39, 4583/43, 24.2.1943; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 2, 1030.

³⁰³ HR-HDA-491, kutija 39, 4583/43, Izvješće velikog župana velike župe Modruš, 24.2.1943.

³⁰⁴ HR-HDA-491, kutija 23, 7915/42, Izvješće Župske redarstvene oblasti u Senju, 26.7.1942.

³⁰⁵ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 20.

³⁰⁶ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 21.

³⁰⁷ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 180.

³⁰⁸ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 180.

³⁰⁹ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 183-185.

spriječiti.³¹⁰ Tako su se u okolici Čapljine i Stolca vodile borbe jedinica MVAC-a s oružnicima NDH, pri čemu je više oružnika zarobljeno, dok je oružnički narednik Ivan Perošević bio ubijen.³¹¹ Pripadnici MVAC-a u selu Djediće nedaleko od Trebinja, u kojem im je bilo zapovjedništvo, nisu dozvolili službeniku NDH da izvrši predviđeno prebrojavanje i popisivanje duhana.³¹² U Ulogu u kotaru Nevesinje su jedinice MVAC-a improvizirale s osnivanjem i samostalnim vođenjem tamošnje općine, otvoreno ne priznajući NDH, te su podignule spomenik kralju Petru Karađorđeviću, dok su im Talijani pristali izdavati legitimacijske isprave na ćirilici.³¹³ Treba spomenuti da na širem prostoru Nevesinja, odnosno u velikom dijelu istočne Hercegovine općenito, u ovom razdoblju uglavnom nisu bile prisutne institucije vlasti NDH, dok su oružničke postaje također bile napuštene.³¹⁴ U takvim prilikama je i spomenuta općina Ulog bila prestala s radom. U izvješću kotarske oblasti u Nevesinju se jasno navodi da se unatoč zamiranju partizanske aktivnosti u okolici institucije vlasti NDH ne obnavljaju zato što su lokalni četnici neprijateljski nastrojeni prema državi.³¹⁵ U istom izvoru se navodi da je cijeli opisani prostor pod kontrolom „Jevđevićevih četnika“.³¹⁶ Nadalje, u istom razdoblju su pripadnici MVAC-a i četnici gotovo u potpunosti kontrolirali promet na relaciji Gacko-Mostar, kao i Gacko-Dubrovnik, što je dovelo do toga da je službenicima NDH put na spomenutom području bio krajnje ugrožen, dok je i opskrba stanovništva hranom mogla doći u pitanje, kao i bilo koja druga vrsta prometa.³¹⁷ Tijekom prve polovice 1943. godine jedinice MVAC-a su u istočnoj Hercegovini neometano zaustavljali i ulazili u vlakove te kontrolirali, pljačkali, a ponekad i otimali putnike.³¹⁸ Prema velikom županu velike župe Modruš sa sjedištem u Ogulinu, odnos MVAC-a prema hrvatskim vlastima bio je sličan i na području te velike župe, gdje su njihove jedinice redovitim ekscesima plašili stanovništvo te iskazivali krajnje neprijateljstvo prema NDH.³¹⁹ Ni u dijelovima velike župe Bribir i Sidraga, uslijed

³¹⁰ MIROŠEVIĆ, „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, god. 52., br. 2., 2014., 598.

³¹¹ HR-HDA-491, kutija 28, 9964/42, Izvješće 6. oružničke pukovnije Općem upravnom povjereništvu, 7.9.1942.

³¹² HR-HDA-491, kutija 22, 7384/42, Izvješće kotarske oblasti Trebinje, 3.7.1942.

³¹³ HR-HDA-491, kutija 28, 8273/42, Izvješće Ministarstva vanjskih poslova Općem upravnom povjereništvu, 6.8.1942.; kutija 28, 12396/42, Dopis Ministarstva unutarnjih poslova Općem upravnom povjereništvu, 3.9.1942. U dokumentu sa signaturom 7750/42, koji se nalazi u istoj kutiji, spominje se da je podignut spomenik kralju Aleksandru, a ne Petru.

³¹⁴ HR-HDA-491, kutija 28, 7750/42, Izvješće velikog župana velike župe Hum, 16.7.1942.

³¹⁵ HR-HDA-491, kutija 28, 7750/42, Izvješće velikog župana velike župe Hum, 16.7.1942.

³¹⁶ HR-HDA-491, kutija 28, 7750/42, Izvješće velikog župana velike župe Hum, 16.7.1942.

³¹⁷ HR-HDA-491, kutija 28, 10663/42, Izvješće kotarske oblasti Gacko, 10.9.1942.

³¹⁸ HR-HDA-491, kutija 37, 3498/43, Izvješće velikog župana velike župe Dubrava, 2.4.1943.

³¹⁹ HR-HDA-491, kutija 39, 4583/43, Izvješće velikog župana velike župe Modruš, 24.2.1943.

djelovanja talijanske vojske i srpskih postrojbi MVAC-a, hrvatska vlast nije dolazila do izražaja.³²⁰ Slično tomu, četnički zapovjednik u kotaru Konjic Maksim Knežević je obavijestio zapovjednika oružničke postaje Bjelimići u istom kotaru o uspješnim akcijama protiv partizana, te o tome da na područjima koje su „očistili“ ne smiju biti ničije trupe osim talijanskih i četničkih.³²¹ Knežević je nadalje izvijestio da su okolna sela sa srpskim stanovništvom uređena „na četničkoj osnovi“ te je zatražio od hrvatske strane da spriječi bilo kakva moguća neprijateljstva prema njima.³²² Osim spomenutog, Knežević je pitanje utvrđivanja odnosa između predstavnika NDH i njegovih postrojbi prepustio talijanskom zapovjedniku kao posredniku.³²³ Isto tako je stožer domobranske 6. divizije, prilikom prolaska snaga NDH iz Sarajeva prema Kalinoviku, zatražio od talijanske divizije *Murge* da osigura neometan put od lokalnih četnika, koji su mogli u protivnom zaustaviti konvoj hrvatskih snaga.³²⁴ Po tome se vidi da su određena pitanja u pogledu položaja postrojbi MVAC-a u odnosu na vlasti NDH rješavali talijanski časnici, bez obzira na veliku razinu samovolje četničkih zapovjednika pri komunikaciji s ustaškim dužnosnicima.

6.3. ČETNIČKI KARAKTER SRPSKIH MVAC POSTROJBI

Kako je već spomenuto, MVAC je po svom karakteru, osim oruđa protiv partizana u rukama talijanske vojske, predstavljao i bazu za širenje četničkog pokreta općenito.³²⁵ Osim činjenice da je veći dio MVAC-a bio sastavljen od bivših četnika, tome između ostalog svjedoči i poistovjećivanje četnika sa srpskim pripadnicima MVAC-a u literaturi i u dokumentima, te činjenica da su, bez obzira jesu li djelovali samostalno ili u sklopu talijanske vojske, oni gajili iste nade u pogledu poslijeratnog uređenja. U okružnici Ozrenskog četničkog odreda, u kojem se navode dalekosežni ciljevi četničkog djelovanja, kao poseban uspjeh se spominje „čišćenje“ stolačkog kotara, gdje su djelovale jedinice MVAC-a, od muslimanskog i hrvatskog stanovništva.³²⁶ Podžupan velike župe Hum u Mostaru navodi da su Srbi neposredno nakon

³²⁰ HR-HDA-491, kutija 42, 5490/43, Izvješće podžupana velike župe Bribir i Sidraga Ante Vatavuka Ministarstvu prometa, 19.6.1943.

³²¹ HR-HDA-491, kutija 23, 7757/42, Prijepis pisma zapovjedniku oružničke postaje Bjelimići, 6.7.1942.

³²² HR-HDA-491, kutija 23, 7757/42, Prijepis pisma zapovjedniku oružničke postaje Bjelimići, 6.7.1942.

³²³ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 19.

³²⁴ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 20.

³²⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 265.

³²⁶ HR-HDA-223, kutija 2, 2900/43, Prijepis okružnice Ozrenskog četničkog odreda, primljeno 5.7.1943.

potpisivanja Zagrebačkog sporazuma u lokalnim četničkim postrojbama bili velikosrpski nastrojani i da su u svom djelovanju pod talijanskom vojskom vidjeli priliku za ostvarenje svojih ciljeva.³²⁷ Talijanske su vojne vlasti bile svjesne velikosrpskih stavova ovih jedinica, ali ih nisu htjeli zbog toga odbaciti s obzirom na rezultate koje su pokazivali u borbi s partizanima.³²⁸ Zbog toga su Talijani davali punu potporu osnivanju katoličkih, muslimanskih i mješovitih MVAC jedinica.³²⁹ Nadalje, Talijani su tvrdili da će nastojati spriječiti „srpske manifestacije“ ovih jedinica, isto kao i korištenje jugoslavenske ili srpske zastave.³³⁰

Da postrojbe MVAC-a sastavljene od srpskog stanovništva, odnosno bivših četnika, nisu skrivale svoj svjetonazor vidi se i u pojedinim nazivima njihovih sjedišta. Primjerice, postrojba MVAC-a iz Metka, koja je bila dio šire operativne skupine MVAC-a na tom prostoru sa sjedištem u Ogulinu, nazivala se „Medačkim četničkim odredom“.³³¹ Osim toga, jednim dijelom su skupine MVAC-a nosile odjeću bivše jugoslavenske vojske, što su Talijani objašnjavali time da su jedino to imali na raspolaganju.³³² Pripadnici MVAC-a koji su sudjelovali u akcijama protiv partizana kod Omiša su pjevali četničke pjesme i nosili četnička obilježja.³³³ Po svoj prilici je bilo rasprava po pitanju četničkih obilježja koje smiju koristiti četnici u službi talijanske vojske, što se može vidjeti po tome da je nakon razgovora Roatte i Jevđevića potvrđeno da četnici na kapama smiju nositi oznaku bijelog orla.³³⁴

U Zadru je postojao list *Glas dobrovoljaca antikomunističkog odreda Talijanske Dalmacije*, koji je pozivao četnike da se „vrate iz šume“ i priključe postrojbama MVAC-a.³³⁵ Osim pozivanja lokalnog stanovništva da pristupi odredima MVAC-a, u brojevima ovog lista objavljivane su i pojedinosti o odmazdama koje su tamošnje postrojbe MVAC-a vršile s talijanskim snagama protiv partizana.³³⁶

Unatoč tome što su ove postrojbe otvoreno demonstrirale svoje antihrvatske stavove, Roatta i talijanski vojni krugovi nisu nikada tome pridavali posebnu pozornost te su, štoviše, uvjerali

³²⁷ HR-HDA-491, kutija 20, 6888/42, Izvješće podžupana velike župe Hum u Mostaru, 20.6.1942.

³²⁸ ZNOR, tom XIII, knjiga 2, 795.

³²⁹ ZNOR, tom XIII, knjiga 2, 795.

³³⁰ LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 289.

³³¹ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 21.

³³² LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 289.

³³³ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³³⁴ LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 60.

³³⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 265.

³³⁶ PETRIĆ, „Zadarske novine "Giornale di Dalmazia" i "Glas dobrovoljca" (1941. – 1943.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 53., 2011., 295-296.

hrvatske vlasti da se četnici bore na njihovoj strani.³³⁷ Talijanski stav po ovome pitanju ostao je nepromijenjen te je talijanska vojska nastavila provoditi svoju politiku i nakon niza zločina usmjerenih protiv muslimanskog i hrvatskog stanovništva.³³⁸ To je kategorički potvrdio i Raffaele Casertano, talijanski poslanik u Zagrebu, u svom izvješću iz listopada 1942. godine u kojem stoji: „Mi smo iskoristili i upotrijebili bande sastavljene isključivo od četničkih nacionalista koji sanjaju o ponovnom rađanju Velike Srbije. Premda ovise o našem zapovjedništvu, oni imaju antihrvatski politički plan. Te bande koriste svaku priliku da zlostavljaju hrvatsko katoličko pučanstvo i da čine nasilje nad njim.“³³⁹

Četnici su u svakom slučaju bili skloni incidentima, antihrvatskim manifestacijama i zločinima i prije integracije u strukture MVAC-a, ali su se na prostoru Hercegovine, djelujući pod talijanskom zaštitom, po svoj prilici u ovom razdoblju osjećali samouvjerenije u svojim akcijama. Prema ocjeni Vlade Hercega, povjerenika Glavnog ustaškog stana, djelovanje MVAC-a na jugoistoku zemlje došlo je do te razine da je stanje postalo „gore nego kad su bili u šumi“.³⁴⁰ Herceg navodi da pripadnici MVAC-a djeluju slobodnije nego što su mogli prije stupanja u svoje jedinice, a da pritom prolaze nekažnjeno.³⁴¹

Također, koristeći se svojim položajem i utjecajem, u mnogo slučajeva su pripadnici MVAC-a zahtijevali od Talijana pretres određenih sela nastanjenim hrvatskim pučanstvom kako bi oslabili hrvatski etnički korpus i dodatno ga razoružali, ili djelujući jednostavno iz osвете, kao što je to bio slučaj u Ravnom gdje je određen broj mještana bio posljedično uhićen.³⁴² Slično tomu, krajem travnja 1943. na području kotara Trebinje pripadnici MVAC-a su uz pomoć Talijana uhićivali pravoslavce koji su odbili suradnju s njima, kao i dio uglednih muslimana i Hrvata, a sve pod optužbom da vrše komunističku agitaciju.³⁴³ Prema zapovjedniku 14. domobranske pukovnije, MVAC se služio lažnim optužbama kako bi oslabio tamošnje nesrpsko stanovništvo u skladu sa širim četničkim planom etničkog čišćenja te kako bi se istovremeno osvetio Srbima koji su bili neskloni suradnji s njima.³⁴⁴ Prema mišljenju upravitelja kotara Čapljina, četnici MVAC-a su tijekom veljače 1943. sabotirali željeznicu

³³⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 265-266.

³³⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 266.

³³⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 266.

³⁴⁰ HR-HDA-491, kutija 28, 12596/42, Izvješće Ustaškog stožera Dubrava Glavnom ustaškom stanu, 18.9.1942.

³⁴¹ HR-HDA-491, kutija 28, 12596/42, Izvješće Ustaškog stožera Dubrava Glavnom ustaškom stanu, 18.9.1942.

³⁴² HR-HDA-491, kutija 32, 650/43, Izvješće zapovjedništva Oružničkog krila u Bileći, 6.1.1943.

³⁴³ HR-HDA-491, kutija 39, 4140/43, Izvješće 14. pješачke pukovnije, 23.4.1943.

³⁴⁴ HR-HDA-491, kutija 39, 4140/43, Izvješće 14. pješачke pukovnije, 23.4.1943.

između Hutova i Hrasnog kako bi optužili tamošnje Hrvate za komunističko djelovanje i pritom od Talijana dobili priliku da pod okriljem zaštite iste željeznice prošire svoj utjecaj i opljačkaju hrvatska sela.³⁴⁵ Na sličan način je MVAC stacioniran u selu Muškovci u kotaru Obrovac lažno izvijestio talijansko zapovjedništvo da se u bližoj okolici sela Zaton nalaze partizani, kako bi uz njihovu intervenciju dobili priliku da opljačkaju lokalno hrvatsko pučanstvo.³⁴⁶

7. ZLOČINI MVAC-A

Kao što se moglo već vidjeti, stav postrojbi MVAC-a sastavljenih od srpskog stanovništva prema NDH, kao i njihova ideološka privrženost, nije se razlikovao od onog koji su iskazivale četničke postrojbe izvan tih struktura. To se može zaključiti i na primjeru počinjenja raznih ratnih zločina. Treba spomenuti da pri usporedbi četničkih MVAC postrojbi s ostalim četničkim odredima u pogledu zločina iznimku čine oni četnici koji su prethodno sklopili sporazum s vlastima NDH, s obzirom da oni najvećim dijelom nisu radili zločine.³⁴⁷

Pripadnici MVAC-a su često za vrijeme akcija „čišćenja“ protiv partizana u krajevima naseljenim s pretežno hrvatskim ili muslimanskim stanovništvom, gdje bi bili upućeni zajedno s talijanskom vojskom, iskorištavali priliku za pljačku, ubojstva i druge zločine. Na taj način su pripadnici MVAC-a iz istočne Hercegovine tijekom ljeta 1942. izvršili brojne zločine mučenja, ubojstava i silovanja nad civilima u selima nedaleko od Vrgorca, odnosno u zaleđu Biokova, pri čemu je smrtno stradalo i nekoliko svećenika.³⁴⁸ Naime, tijekom operacije protiv partizana u Zabiokovlju krajem kolovoza 1942. godine³⁴⁹ u selu Rašćane su zapalili oko 205 kuća i staja, izvršili brojne pljačke te mučili i ubili 37 osoba.³⁵⁰ Istovremeno je po istom obrascu u selu Kozica bilo ubijeno 63 osoba, a u selu Dragljane 41 osoba, dok je više stotina stambenih objekata i staja spaljeno.³⁵¹ Iz popisa ubijenih saznaje se da se u velikoj većini radilo o muškarcima razne životne dobi, uključujući i nekoliko djece.³⁵² Talijanski vojnici su se nalazili

³⁴⁵ HR-HDA-491, kutija 34, 1938/43, Izvješće kotarske oblasti Čapljina, 16.2.1943.

³⁴⁶ HR-HDA-491, kutija 39, 4492/43, Izvješće Oružničke postaje Starigrad, 15.3.1943.

³⁴⁷ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 211.

³⁴⁸ HR-HDA-491, kutija 26, 10946/42, Izvješće Ureda za promidžbu u Omišu, 23.9.1942.

³⁴⁹ Radi se o Operaciji *Albia*.

³⁵⁰ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁵¹ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁵² HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

nedaleko od mjesta zločina, ali su odbijali pružiti pomoć stanovnicima koji su to tražili, optužujući ih za komunizam.³⁵³ U ovoj akciji sudjelovali su i četnici izvan struktura MVAC-a pod zapovjedništvom Petra Baćovića, koji je izvijestio Mihailovića o izvršenom etničkom čišćenju sela u okolici.³⁵⁴ Na prosvjed hrvatskih vlasti zapovjedniku 18. korpusa talijanske vojske generalu Umbertu Spigu i zapovjedniku divizije *Bergamo* Alessandru Piazzoniju, odgovoreno je da se počinjeni zločini nisu odveli u njihovom području niti da su počinjeni od snaga u okviru njihove vojske.³⁵⁵ Međutim, po svjedočanstvu žrtava i prema dokumenata u kojima se izrijeком spominju postrojbe MVAC-a, kao i činjenici da su se opljačkane stvari prebacivale talijanskim kamionima, te uzevši u obzir talijanski neprijateljski stav prema lokalnom stanovništvu, gotovo je sigurno da su u njima sudjelovali i četnici MVAC-a.³⁵⁶ S obzirom da se radilo o civilima, jasno je s kojim motivom su se zločini dogodili. Slično tomu, kao odmazda za partizansku sabotažu u kotaru Omiš, talijanska vojska je 1. listopada 1942. povelala akciju protiv partizana u nizu sela sjeverno od Omiša, gdje su izvršeni zločini nad civilima bez obzira na spol i dob.³⁵⁷ Najveći broj ljudi bio je ubijen u selu Gata, njih oko 160,³⁵⁸ a u selima Čisla, Naklice, Ostrvice i Zvečanje ukupno više desetaka ljudi.³⁵⁹ Da su u zločinu u selima Gata i Naklice sudjelovali pripadnici MVAC-a potvrđuje odgovor *Superslode* općem upravnom povjereniku, gdje se navodi da je odred MVAC-a zbog partizanske sabotaže sudjelovao u napadu na spomenuta 2 sela, prilikom čega je bilo „zapaljeno nekoliko kuća u selima Gata i Naklice“.³⁶⁰ Isto tako, 21. listopada 1942. su 600 pripadnika MVAC-a iz Otišića, zajedno s još 360 četnika iz Knina, počinili zločin u Biteliću u kotaru Sinj tijekom pohoda protiv partizana.³⁶¹ Ovaj slučaj u ovom etnički miješanom selu je specifičan po tome što su, pod izlikom borbe protiv komunista, selektivno ubijani isključivo lokalni Hrvati, dok od srpskog stanovništva nije nitko stradao.³⁶²

³⁵³ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁵⁴ MILOVANOVIĆ, *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića*, sv. 2: *Poraz*, 186.

³⁵⁵ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁵⁶ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943; *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, zbornik dokumenata, knjiga 3, 263-264, 656-657.

³⁵⁷ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁵⁸ U istom izvoru se navodi da je od ukupnog broja ubijenih identificirana 91 žrtva.

³⁵⁹ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁶⁰ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Odgovor stožera Druge armije Općem upravnom povjereništvu, 18.12.1942.

³⁶¹ HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

³⁶² HR-HDA-491, kutija 34, 1986/43, Izvješće velike župe Cetina Ministarstvu vanjskih poslova, 10.2.1943.

I djelovanje malobrojnih jedinica MVAC-a „Zara“ zabilježeno je pljačkom i bezobzirnim nasiljem prema civilima, što je samo povećavalo averziju oštećenog pučanstva ili cijelih zajednica prema njima.³⁶³ Također, zabilježeno je da su zločini ovih postrojbi odražavali hrvatsko-srpski antagonizam, na način da su pojedine katoličke i pravoslavne jedinice nerazmjerno ciljale stanovništvo druge vjere.³⁶⁴

Nakon niza zločina protiv hrvatskog i muslimanskog pučanstva u Prozoru i okolici u kojima su sudjelovali i pripadnici MVAC-a, Talijani su se opravdavali time da je u toj sredini bila prisutna značajna partizanska aktivnost, pa je u takvim okolnostima bilo teško spriječiti izgrede.³⁶⁵

Očekivano, pripadnici MVAC-a nisu koristili samo operacije protiv partizana kako bi napravili zločine, već su ih povremeno radili i u blizini svojih sjedišta, ciljajući nesrpsko stanovništvo. Prema izvješću općeg upravnog povjerenika 10. listopada 1942. upućenom stožeru *Superslode*, na mostarskom području je do tada, dakle u manje od 4 mjeseca, od strane postrojbi MVAC-a ubijeno 76 ljudi, a 50 žena je bilo zlostavljano.³⁶⁶ Isti izvor navodi da je u selu Višići u kotaru Čapljina bilo ubijeno 16 osoba.³⁶⁷ U veljači iduće godine je u istom kotaru u selu Svitava od strane MVAC-a ubijeno 20 osoba, bez obzira na spol i dob.³⁶⁸ U istočnoj Hercegovini, koju su gotovo u potpunosti kontrolirale četničke postrojbe, pljačke, uznemiravanje malobrojnog nesrpskog stanovništva, ubojstva i vrijeđanje NDH bili su uglavnom svakodnevica, a ovakvi izgredi su se ponekad širili i izvan četničkih uporišta.³⁶⁹ Tijekom listopada 1942. ministar Lorković je u pismu Roatti tvrdio da su zločini četnika na jugoistoku zemlje rezultirali s 40 000 hrvatskih i muslimanskih izbjeglica koji su se sklonili preko Neretve.³⁷⁰ Kad je opći upravni povjerenik Nikola Rušinović tijekom istog mjeseca obišao dio Hercegovine i dubrovačko područje zaključio je da je u prethodnom razdoblju hrvatsko stanovništvo istočno od Neretve

³⁶³ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 106.

³⁶⁴ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 107.

³⁶⁵ HR-HDA-491, kutija 34, 2055/43, Izvješće stožera *Superslode* Općem upravnom povjereništvu, 28.2.1943.

³⁶⁶ HR-HDA-491, kutija 27, 11191/42, Izvješće općeg upravnog povjerenika stožeru *Superslode*, 10.10.1942.

³⁶⁷ HR-HDA-491, kutija 27, 11191/42, Izvješće općeg upravnog povjerenika stožeru *Superslode*, 10.10.1942.

³⁶⁸ HR-HDA-491, kutija 36, 2366/43, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva u Dubrovniku Općem upravnom povjereništvu, 24.2.1943.

³⁶⁹ HR-HDA-491, kutija 37, 3520/43, Izvješće velikog župana velike župe Dubrava zapovjedništva divizije *Murge*, 31.3.1943.

³⁷⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 293.

pretrpjelo sustavno istrebljenje.³⁷¹ Zbog opće talijanske pasivnosti u vezi tog problema, Pavelić je ocijenio da takva politika za krajnji cilj ima odcjepljenje istočne Hercegovine i njeno priključenje Crnoj Gori pod talijanskim protektoratom.³⁷² Isto tako, sukladno četničkom programu etničkog čišćenja, crnogorske i lokalne četničke snage izvršile su početkom 1943. cijeli niz zločina u istočnoj Bosni i Sandžaku, uzrokovavši smrt više tisuća civilnog stanovništva.³⁷³

U određenim slučajevima su pripadnici MVAC-a znali izvršiti zločin i na oružnike NDH te pritom proći nekažnjeno zbog nezainteresiranosti talijanske strane da takve slučajeve istraži ili adekvatno kazni. Primjer toga predstavlja spomenuti slučaj otmice i ubojstva oružničkog narednika Peroševića po naređenju zapovjednika lokalnog MVAC-a Vidoje Šarića u blizini Čapljine, naizgled bez pravog povoda.³⁷⁴

Jedan od rijetkih slučajeva sankcioniranja vlastitih članova predstavlja slučaj uhićenja zapovjednika MVAC-a iz Gorogaša Steva Porobića, zajedno s 25 drugih pripadnika, zbog paleži i pljačke niza hrvatskih sela u kotaru Ravno.³⁷⁵ Ipak, Porobić je proveo u četničkom zatvoru svega 20 dana, nakon čega je pušten bez prave istrage ili preslušavanja.³⁷⁶

Još je mnogo sličnih slučajeva zločina MVAC postrojbi nad civilnim stanovništvom, a gotovo svi su se događali po istom obrascu i s istim ciljem. Očekivano, zločini su se najčešće događali na prostorima gdje su četnici, ili u ovom slučaju srpske postrojbe MVAC-a, bile najbrojnije. Osim toga, pripadnici MVAC-a su u pravilu prolazili nekažnjeno za počinjene zločine. Naime, pripadnike MVAC-a, kao jedinice talijanske vojske, hrvatske vlasti nisu mogle uhititi, procesuirati niti spriječiti, pa im je preostalo samo da opetovano zahtijevaju od talijanske strane da to naprave. Osim toga, pripadnici MVAC-a su redovito lažno optuživali svoje žrtve, predstavljajući ih kao partizane ili njihove suradnike, dok Talijani najčešće nisu provjeravali

³⁷¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 293.

³⁷² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 293.

³⁷³ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 57-59.

³⁷⁴ HR-HDA-491, kutija 28, 10057/42, Izvješće upravitelja kotara Čapljina Općem upravnom povjereništvu, 11.9.1942.

³⁷⁵ HR-HDA-491, kutija 30, 14211/42, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva Bileće Općem upravnom povjereništvu, 16.12.1942.

³⁷⁶ HR-HDA-491, kutija 30, 14211/42, Izvješće Oružničkog krilnog zapovjedništva Bileće Općem upravnom povjereništvu, 16.12.1942.

istinitost takvih tvrdnji. Kao rezultat takvih okolnosti, MVAC je mogao neometano provoditi plan etničkog čišćenja te se materijalno okoristiti pljačkom nesrpskih naselja.

8. PITANJE RAZORUŽANJA ČETNIKA

8.1. PREGOVORI S MARIOM ROATTOM

Nakon provedbe Zagrebačkog sporazuma vlada NDH nije bila zadovoljna razvojem događaja, a ponajmanje opisanim ponašanjem postrojbi MVAC-a i situacijom u kojoj se našlo nezaštićeno civilno stanovništvo. Posljedično, ministar Lorković se sastao s Roattom krajem kolovoza 1942. godine i pritom ga nastojao uvjeriti u potrebu razoružanja četničkih i MVAC odreda.³⁷⁷ Hrvatska strana je također računala na njemačku potporu u pogledu rasformiranja četničkih jedinica, naročito uzevši u obzir njihov interes za neometanom opskrbom boksita koju su hercegovački četnici mogli dovesti u pitanje.³⁷⁸ Osim toga, vlada je četnike nastojala prikazati prekrivenim neprijateljima *Osovine*, a Lorković je spominjao brojku od 10 000 četnika koji čekaju otvaranje nove fronte na istočnoj obali Jadrana kako bi se priključili Saveznicima.³⁷⁹ Ključni problemi koji su teretili hrvatsko-talijanske odnose u pogledu postrojbi MVAC-a odnosili su se na njihovu nedisciplinu i ugrozu koju su predstavljali za nesrpsko stanovništvo, ali i na činjenicu da je dio MVAC zapovjednika bio podrijetlom iz Srbije i Crne Gore, koji su od vlasti NDH smatrani sljedbenicima velikosrpske ideologije.³⁸⁰ Treba spomenuti da Pavelić, uz već spomenute zahtjeve, nije tražio naglo i potpuno nego postepeno razoružavanje četnika kako se ne bi priklonili partizanima, a pritom se zalagao i za to da se četnički odredi stacioniraju istočno od linije Stolac–Nevesinje, odnosno podalje od naselja s hrvatskim i muslimanskim stanovništvom.³⁸¹ Isto tako, Pavelić se dugo vremena zalagao za organiziranje ustaških jedinica u sklopu tzv. ustaških pripremnih bojni, koje bi imale ulogu zaštite određenih prostora od partizana, kao svojevrsnu alternativu MVAC-u.³⁸²

³⁷⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292.

³⁷⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292.

³⁷⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 294.

³⁸⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 292-295.

³⁸¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 294.

³⁸² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 120.

U pozadini talijanske politike su tijekom jeseni 1942. određeni pojedinci, poput poslanika Casertana, počeli s nepovjerenjem gledati na četnike, uključujući i one uvrštene u MVAC, te istovremeno razmatrati njihovo moguće rasformiranje.³⁸³ Ipak, na terenu je vladalo drugačije uvjerenje. Naime, tijekom cijelog ovog razdoblja Roatta se pokazao nepouzdanim pregovaračem, dajući obećanja u smjeru prihvaćanja hrvatskih zahtjeva kojih se kasnije ne bi držao.³⁸⁴ S druge strane, talijanska strana pristala je na to da 3000 domobrana osigurava liniju Ulog–Nevesinje–Stolac–Ravno, zapadno od koje nije bilo predviđeno da djeluju jedinice MVAC-a bez odobrenja hrvatske vlade, što je rezultiralo formiranjem Domobranske dobrovoljačke pukovnije na čelu s Franjom Šimićem.³⁸⁵

U studenom 1942. godine, dok je još trajalo dogovoreno povlačenje talijanskih trupa, Jevđević se nadao da bi, pod uvjerenjem da će sile Osovine izgubiti rat, dio Talijana mogao ostati u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kako bi pomogli četnicima da preuzmu kontrolu nad ispražnjenim prostorom.³⁸⁶ Osim toga, talijanskoj strani je garantirao sigurnost, a bio je spreman i predati dijelove teritorija u kojima srpsko stanovništvo ne čini značajan udio Italiji.³⁸⁷ Roatta je odbio prihvatiti Jevđevićevo taktiziranje, ali nije, s druge strane, htio MVAC prepustiti novonastaloj situaciji i riskirati njihovo rasipanje.³⁸⁸ Štoviše, predložio je da se odredi MVAC-a zajedno sa svojim obiteljima povuku na teritorij pod talijanskim nadzorom.³⁸⁹ Osim toga, talijanska vojna vlast je krajem 1942. godine odlučila kontrolu nad određenim područjima prepustiti MVAC-u, bez obzira na snažan prosvjed vlade NDH i Stijepa Perića, hrvatskog poslanika u Rimu.³⁹⁰ Roatta je branio takvu odluku potrebom da se ispražnjeni teritorij zaštititi od partizana, naglasivši da nikad nisu planirali četnicima predati i civilnu vlast.³⁹¹

Talijanske su vlasti tijekom siječnja 1943. godine u zonu Gračaca prebacile oko 3000 hercegovačkih četnika, učinivši to bez prethodne najave.³⁹² Dolazak spomenute grupe četnika opisao je i Tomislav Jančiković, istaknuti član Hrvatske seljačke stranke, koji je vjerovao da se

³⁸³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 246-247.

³⁸⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 293.

³⁸⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 295.

³⁸⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 232.

³⁸⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 232.

³⁸⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 232.

³⁸⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 232.

³⁹⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 232-233.

³⁹¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 233.

³⁹² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 233.

četnici raspoređuju na granice buduće *Velike Srbije*.³⁹³ Naime, krajem 1942. i početkom 1943. došlo je do velike koncentracije četničkih snaga u sjevernoj Dalmaciji, što se odvijalo u skladu s planovima dogovorenim između viđenijih četničkih vođa, kao i između četničkih i talijanskih predstavnika, s ciljem provođenja velike akcije protiv partizana u zapadnoj Bosni i okolici te povezivanja četničkih teritorija u kompaktnu cjelinu.³⁹⁴ Istovremeno, zanemarujući obećanja iz listopada prethodne godine, Roatte je unatoč prosvjedima hrvatske vlade prebacio jedinice crnogorskog MVAC-a u okolicu Knina i zalagao se za dodatno stacioniranje crnogorskih četnika na liniji Gračac–Bosansko Grahovo–Knin.³⁹⁵ Nakon toga je došlo do konačnog prekida suradnje između hrvatskih vlasti i Roatte.³⁹⁶

Roattina sveukupna politika u NDH je nailazila na kritike i s talijanske strane te je zbog toga, kao i zbog spomenutih nesuglasica s hrvatskim vlastima, njegov odlazak bio neminovan. Tako je na njegovo dotadašnje mjesto 5. veljače 1943. godine bio imenovan Mario Robotti, dok je Roatta prebačen na Siciliju kao zapovjednik talijanske Šeste armije.³⁹⁷ Za kraj, Roatta je svoju politiku objasnio sljedećim riječima: „Mnogi Hrvati krivo razumijevaju i pogrešno misle da mi Talijani radimo protiv vas i hrvatske države kada naoružavamo četnike. Morate znati da ovim pridobivanjem četnika oduzimamo partizanima mogućnost pridobivanja istih elemenata na njihovu stranu“, dok je u pogledu kritike hrvatske vlade na silne četničke zločine odgovorio da je „i ovo bolje nego što bi moglo doći“, te naglasio da će njegov nasljednik nastaviti provoditi istu politiku.³⁹⁸

8.2. NJEMAČKA ULOGA

Nijemci su u ovom razdoblju bili izrazito skeptični prema suradnji s četnicima, smatrajući ih velikom opasnošću u slučaju da dođe do iskrcavanja Saveznika na istočnoj jadranskoj obali.³⁹⁹ Vodeći se vojnim interesima, naročito potrebi očuvanja komunikacije do

³⁹³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 233.

³⁹⁴ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 152-155.

³⁹⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 296.

³⁹⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 297.

³⁹⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 307.

³⁹⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 307; HR-HDA-491, kutija 34, 1979/43, Izjava generala Roatte, 9.2.1943.

³⁹⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 298.

Grčke, Nijemci su nastojali u sljedećem razdoblju efektivno provesti pacifikaciju prostora NDH.⁴⁰⁰ Pritom su na partizane i četnike gledali s gotovo jednakim nepovjerenjem, naglasivši da je počinjena velika greška od strane Roatte prilikom naoružavanja i formiranja četničkih odreda.⁴⁰¹

U kontekstu planiranog razoružavanja, Talijani su početkom 1943. dostavili njemačkoj strani podatke o 19 000 četnika koji djeluju pod talijanskim zapovjedništvom; 3000 uzduž željezničke pruge Ogulin-Vrhovine, 8000 između Gračaca i Knina te 8000 u Hercegovini.⁴⁰²

Tijekom sastanaka visokih talijanskih i njemačkih dužnosnika u veljači 1943., na kojima su, između ostalih, sudjelovali Ribbentrop i sam Mussolini, ponovno je došlo do izraženog razmimoilaženja dviju strana u pogledu odnosa prema četnicima.⁴⁰³ Naime, Nijemci su u ovom razdoblju tražili trajno i bezrezervno raspuštanje četničkih odreda zbog njihove nepouzdanosti i neizvjesne geopolitičke situacije, na što su Talijani nastojali dokazati njemačkoj strani postignuća koja su četnici ostvarili u borbi s partizanima, njihovu ulogu u osiguranju željeznice Ogulin–Knin i u dolini Neretve te pritom predviđali da bi njihovo raspuštanje intenziviralo djelovanje partizana i stvorilo nove probleme.⁴⁰⁴ Mussolini je ovom prilikom okrivio hrvatsku vladu za nered u NDH, optuživši je da ima suludi cilj eliminacije srpskog stanovništva.⁴⁰⁵ Osim toga, mogućnost iskrcavanja Saveznika na istočnoj jadranskoj obali smatrao je nerealnim i predložio da se razoružavanje odgodi nakon stabilizacije situacije.⁴⁰⁶

Kako Nijemci nisu odustajali od svojih zahtjeva, smatrajući četnike opasnim oružjem u rukama Britanaca, Vittorio Ambrosio, načelnik glavnog stožera talijanske vojske, je početkom ožujka pozvao u Rim generale Pirzia Birolija i Maria Robottija kako bi dogovorili konačnu akciju protiv partizana, ali i razoružanje četničkih jedinica koje je bilo planirano nakon toga.⁴⁰⁷ Robotti je prigodno izjavio kako svakim razoružanim četnikom Italija gubi 2 čovjeka, odnosno „gubi se jedan saveznik i stvara se jedan neprijatelj“.⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 298-299.

⁴⁰¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 298-299.

⁴⁰² LATAS, *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 287.

⁴⁰³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 299.

⁴⁰⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 299.

⁴⁰⁵ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 299.

⁴⁰⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 300.

⁴⁰⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 300.

⁴⁰⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 300.

9. KRAJ POSTROJBI MVAC-A

Na području NDH je 20. siječnja 1943. godine pokrenuta velika vojna operacija *Weiss*, koja je za cilj imala uništenje partizanskih snaga od Korduna do Hercegovine.⁴⁰⁹ U njoj je sudjelovalo 14 000 pripadnika oružanih snaga NDH, 60 000 njemačkih vojnika, 45 000 talijanskih vojnika i 9 000 četnika.⁴¹⁰ Tijekom cijele operacije *Weiss*, koja je poznata po Bitci na Neretvi, u sklopu talijanskih divizija sudjelovale su i postrojbe MVAC-a, kao i neke druge četničke jedinice.⁴¹¹ U prvoj fazi su bili dio divizija *Lombardia*, *Re* i *Sassari* te su se borili u sjevernoj Dalmaciji, Lici i sjeverozapadnoj Bosni, a u Hercegovini su tijekom druge faze akcije sudjelovali u sklopu divizije *Murge*.⁴¹² Još prije ovih operacija njemačko zapovjedništvo je predložilo da se četnici razbiju u manje grupe i nakon što pretrpe gubitke tijekom borbi te budu raspolagali s manje strjeljiva iznenada razoružaju.⁴¹³ Međutim, taj problem se odgodio za kasnije. Isto tako, krajem veljače je bilo odlučeno da će Nijemci provesti planirano razoružanje četnika.⁴¹⁴ Tijekom operacije su četničke postrojbe pretrpjele značajne gubitke, dok im je u međuvremenu sve više slabio politički utjecaj, kao i potpora među stanovništvom.⁴¹⁵

Unatoč velikim gubitcima i s partizanske strane, operacija nije uspjela ostvariti svoj primarni cilj.⁴¹⁶ Zbog toga je sredinom svibnja slijedila operacija *Schwarz*, koja je prvotno bila zamišljena kao akcija konačnog razoružavanja četnika, ali se u međuvremenu pretvorila u još jednu borbu s partizanima s obzirom da nisu bili uništeni tijekom prethodnih mjeseci.⁴¹⁷ Uoči operacije *Schwarz* talijanski su zapovjednici na području zapadne Hercegovine dobili obavijest da razoružanje četničkih odreda prelazi u nadležnost njemačkih oružanih snaga te je od njih također zatraženo da dostave imena četničkih zapovjednika, kao i podatke o naoružanju, da ih odvoje od vlastitih postrojbi i stave sve prometnice u zoni operacije na raspolaganje njemačkim

⁴⁰⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 300.

⁴¹⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 300.

⁴¹¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 301; LATAS, *Saradanja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama 1941-1945*, 291, 296.

⁴¹² KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 301.

⁴¹³ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 301.

⁴¹⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, 275.

⁴¹⁵ PAJOVIĆ *et al.*, *Pavle Đurišić - Lovro Hacin - Juraj Špiler*, 67-69.

⁴¹⁶ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 300-301.

⁴¹⁷ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 301.

snagama.⁴¹⁸ Nakon raspuštanja hercegovačkih četnika, u roku od 2 mjeseca bila je predviđena operacija s istim ciljem usmjerena protiv dinarskih i ličkih četnika, pri čemu su trebale sudjelovati i hrvatske snage.⁴¹⁹ Osim toga, postignut je dogovor o zajedničkoj talijansko-njemačkoj akciji protiv partizana i četnika u Crnoj Gori.⁴²⁰ Konačno, nakon uspješno obavljenih operacija, bilo je predviđeno stvaranje mješovitih jedinica katolika, pravoslavaca i muslimana po uzoru na njemačke SS divizije.⁴²¹ Talijanska strana je tražila da se, osim za postrojbe MVAC-a u Hercegovini, primijeni model postepenog, odnosno „progresivnog razoružavanja“ te da se po mogućnosti postrojbe u Lici uopće ne rasformiraju.⁴²² Za formacije MVAC-a, koje su Talijani tijekom cijelog razdoblja nastojali na neki način sačuvati, isprva je bila predviđena reorganizacija u 3 „dobrovoljačke formacije“, što se nije nikad realiziralo.⁴²³ U međuvremenu je došlo do značajnih borbi između hercegovačkih MVAC postrojbi i partizana, prilikom čega su potonji ostvarili uspjeh i barem privremeno zauzeli više četničkih uporišta.⁴²⁴ Izgleda da je uslijed takvih okolnosti došlo do zbližavanja partizana i četnika u Hercegovini, prilikom čega se dio tamošnjih četnika priključio partizanskom pokretu.⁴²⁵

Mussolini je 7. ožujka 1943. donio odluku o raspuštanju četničkih MVAC postrojbi, s tim da je talijanska Druga armija izdala proglas o razoružavanju istih jedinica tek 1. lipnja iste godine.⁴²⁶ Ipak, prva zapovijed njemačke vojske u NDH o razoružanju postrojbi MVAC-a u Hercegovini i Crnoj Gori donesena je ranije, odnosno 6. svibnja.⁴²⁷ Tijekom svibnja su Nijemci i u istočnoj Bosni krenuli s razoružavanjem četničkih skupina, od kojih je dio pobjegao, a dio su odveli Talijani.⁴²⁸ Njemački su vojnici isto nastavili i u Mostaru, prilikom čega se dio bivših pripadnika MVAC-a sklonio i uspio izbjeći razoružavanje.⁴²⁹ I u kotaru Bileće bilo je uočljivo kolebanje tamošnjih četničkih postrojbi u pogledu predaje oružja neposredno nakon donošenja spomenutog proglasa.⁴³⁰ Isto tako, u tom razdoblju su tamošnje četničke postrojbe prestale

⁴¹⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 302.

⁴¹⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 302.

⁴²⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 302.

⁴²¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 302.

⁴²² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 186-187.

⁴²³ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 189.

⁴²⁴ HR-HDA-491, kutija 38, 4039/43, Izvješće velike župe Hum u Mostaru, 14.4.1943.

⁴²⁵ HR-HDA-491, kutija 38, 3799/43, Prijepis izvješća kotarske oblasti Mostar, 14.4.1943.

⁴²⁶ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 161.

⁴²⁷ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 161.

⁴²⁸ HR-HDA-223, kutija 1, 2409/43, Izvješće kotarske ispostave u Goraždu, primljeno 29.5.1943.

⁴²⁹ HR-HDA-491, kutija 41, 5099/43, Izvješće pomoćnika ministra unutarnjih poslova, 4.6.1943.

⁴³⁰ HR-HDA-491, kutija 41, 5074/43, Izvješće kotarske oblasti Bileće, 2.6.1943.

pružati otpor partizanima te su se povukle u svoja sela.⁴³¹ Prema izvoru, ovakvo previranje dotadašnjih MVAC postrojbi, za koje se smatra da se neće odazvati naredbi za predaju oružja, uzrokovali su Nijemci, koji su došavši na prostor spomenutog kotara nanijeli gospodarsku štetu te unijeli atmosferu straha i neizvjesnosti.⁴³²

Slično tomu, nakon što su dospjele vijesti o razoružavanju četnika u Mostaru, u nizu sela u kotaru Ravnom su velike skupine muškog pravoslavnog stanovništva napustile svoje domove i sklonile se izvan naselja.⁴³³ Prema izvješću zapovjednika 6. oružničke pukovnije, odaziv pripadnika MVAC-a u istočnoj Hercegovini da predaju oružje talijanskom zapovjedništvu bio je gotovo bez učinka te je veliki dio njih „pobjegao u šumu“, dok se jedan drugi dio, uglavnom viđenijih četnika, povukao s Talijanima prema Dubrovniku.⁴³⁴ U svakom slučaju, znatne i dobro naoružane četničke snage su se tijekom lipnja još nalazile u Hercegovini gdje su ometale povratak hrvatskih vlasti, iako su četnici u ovom razdoblju djelovali uglavnom u pozadini te nisu pravili veće zločine niti napadali oružnike.⁴³⁵ Kod sela Grab jugoistočno od Trebinja se tako nalazilo još oko 5000 dobro naoružanih četnika.⁴³⁶

Inače, službena primopredaja vlasti između talijanske i njemačke vojske u Mostaru održana je 4. lipnja te se isto planiralo vrlo brzo napraviti i u Dubrovniku.⁴³⁷ U novonastalim okolnostima su se počele vraćati hrvatske i muslimanske izbjeglice u dijelove istočne Hercegovine.⁴³⁸ Situaciju za izbjeglice je ipak otežavala činjenica da su gotovo svi bivši pripadnici MVAC-a sakrili naoružanje unatoč spomenutoj naredbi, kao što je to bio slučaj u kotaru Stolac, i posljedično stvarali atmosferu straha.⁴³⁹ Osim toga, lokalni su četnici iz Ljubinja iskoristili povlačenje talijanske vojske iz tog mjesta kako bi ubili 27 Hrvata, zbog čega se malobrojno hrvatsko stanovništvo u Stolcu plašilo ponavljanja takvog zločina i u njihovom gradu.⁴⁴⁰ U

⁴³¹ HR-HDA-491, kutija 41, 5074/43, Izvješće kotarske oblasti Bileće, 2.6.1943.

⁴³² HR-HDA-491, kutija 41, 5074/43, Izvješće kotarske oblasti Bileće, 2.6.1943.

⁴³³ HR-HDA-491, kutija 41, 5168/43, Izvješće velikog župana velike župe Dubrovnik, 25.5.1943.

⁴³⁴ HR-HDA-491, kutija 41, 5250/43, Izvješće zapovjedništva 6. oružničke pukovnije u Mostaru, 10.6.1943.

⁴³⁵ HR-HDA-491, kutija 41, 5376/43, Izvješće oružničkog krilnog zapovjedništva, 16.6.1943.

⁴³⁶ HR-HDA-491, kutija 41, 5250/43, Izvješće zapovjedništva 6. oružničke pukovnije u Mostaru, 10.6.1943.

⁴³⁷ HR-HDA-491, kutija 41, 5250/43, Izvješće zapovjedništva 6. oružničke pukovnije u Mostaru, 10.6.1943.; HR-HDA-491, kutija 41, 5099/43, Izvješće pomoćnika ministra unutarnjih poslova, 4.6.1943.

⁴³⁸ HR-HDA-491, kutija 41, 5250/43, Izvješće zapovjedništva 6. oružničke pukovnije u Mostaru, 10.6.1943.

⁴³⁹ HR-HDA-491, kutija 44, 6201/43, Izvješće velikog župana velike župe Hum, 20.7.1943.

⁴⁴⁰ HR-HDA-491, kutija 46, Izvješće i molba podžupana velike župe Hum Vjekoslav Vrančiću, 18.6.1943.

Košuljica i sadržani dokument su bez signature.

stolačkom kotaru je u sljedećem razdoblju dolazilo i do sukoba između partizana i lokalnih četnika, koji su tražili njemačku pomoć.⁴⁴¹

Istovremeno s povlačenjem talijanske vojske iz Like manji se dio pripadnika tamošnjeg MVAC-a pridružio partizanima, dok se ostatak uglavnom povukao s Talijanima u Selce, Sv. Jakov-Šiljevicu (današnje Jadranovo), Vratnik i Karlobag, gdje se ukupno smjestilo oko 700 pripadnika.⁴⁴² U neka od spomenutih naselja su se određene četničke skupine sklonile još ranije, odnosno tijekom travnja iste godine, nakon poraza od partizana u Gackoj dolini.⁴⁴³ Osim toga, jedan dio ovih MVAC postrojbi se sklonio izvan naselja, odnosno u šumske predjele, odakle je povremeno pljačkao i vršio nasilje nad hrvatskim stanovništvom.⁴⁴⁴ Prema obavještajnom centru NOP-a za Liku, sredinom kolovoza 1943. na ličkom području je djelovalo svega 700 četnika, raspoređenih u nekoliko različitih grupa.⁴⁴⁵ Slijedom opisanog povlačenja u ovom razdoblju četnički su se zločini nad lokalnim hrvatskim stanovništvom u Hrvatskom primorju znatno povećali.⁴⁴⁶ Nakon kapitulacije Italije su se bivši pripadnici MVAC-a iz Primorja preselili na otok Lošinj, gdje su ih krajem rujna iste godine uništili partizani, slijedom čega je mali dio njih uspio pobjeći u Italiju.⁴⁴⁷

U međuvremenu je u Kninu i okolici ostalo oko 5900 četnika pripadnika MVAC-a.⁴⁴⁸ Štoviše, krajem lipnja je tzv. Dinarsku diviziju posjetio Robotti i obećao tamošnjim četnicima da neće biti razoružani.⁴⁴⁹ Četnici MVAC-a su još uvijek imali značajne snage i u velikoj župi Modruš, gdje su nastavljali nanositi gospodarsku štetu.⁴⁵⁰ U kotaru Vrbovsko je čak bilo zabilježeno da je dio tamošnjih partizana u ovom razdoblju počeo prelaziti u četničke redove.⁴⁵¹ U istom razdoblju se jedan od bivših zapovjednika MVAC-a Mane Rokvić povukao u Bosanski Petrovac i stavio na raspolaganje njemačkoj vojsci, koja je pritom naoružala njegov odred

⁴⁴¹ HR-HDA-491, kutija 45, 6716/43, Tjedno izvješće velikog župana velike župe Hum, 15.8.1943.

⁴⁴² HR-HDA-491, kutija 41, 5377/43, Izvješće zapovjedništva 2. oružničke pukovnije u Gospiću, 15.6.1943.

⁴⁴³ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 195.

⁴⁴⁴ HR-HDA-223, kutija 3, 3151/43, Izvješće Župske redarstvene oblasti u Senju, 17.7.1943.

⁴⁴⁵ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 199.

⁴⁴⁶ SOBOLEVSKI, „Žrtve četničkog terora na području općine Senj“, *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, god. 19., br. 1., 1992., 112; HR-HDA-491, kutija 41, 5377/43, Izvješće zapovjedništva 2. oružničke pukovnije u Gospiću, 15.6.1943.

⁴⁴⁷ SOBOLEVSKI, „Žrtve četničkog terora na području općine Senj“, *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, god. 19., br. 1., 1992., 114.

⁴⁴⁸ HR-HDA-491, kutija 41, 5377/43, Izvješće zapovjedništva 2. oružničke pukovnije u Gospiću, 15.6.1943.

⁴⁴⁹ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 187.

⁴⁵⁰ HR-HDA-491, kutija 42, 5670/43, Tjedno izvješće velikog župana velike župe Modruš, 3.7.1943.

⁴⁵¹ HR-HDA-491, kutija 42, 5557/43, Tjedno izvješće velikog župana velike župe Modruš, 19.6.1943.

četnika.⁴⁵² Bez obzira na razoružavanje MVAC jedinica u Hercegovini i u okolici, Talijani su s četnicima još povremeno organizirali zajedničke akcije protiv partizana. Primjerice, krajem lipnja i početkom srpnja 1943. došlo je do sukoba talijanske vojske i partizana sjeverno od Knina, pri čemu su sudjelovale i znatne četničke snage na talijanskoj strani.⁴⁵³ U izvješću Glavnog zapovjedništva oružništva od početka srpnja 1943. četnici se još uvijek opisuju kao dio MVAC postrojbi, pri čemu se navodi da se njihov odnos prema vlastima NDH ni u novim okolnostima nije promijenio.⁴⁵⁴ To upućuje na zaključak da je većina bivših MVAC postrojbi, unatoč službenom gubitku statusa, i dalje imala sličan odnos s talijanskom vojskom, kao i ulogu koju su im oni namijenili u borbi s partizanima.

Nakon ovih događaja, daljnje razoružavanje četnika je uglavnom bilo zaustavljeno te su oni nastojali stabilizirati situaciju, što je naročito došlo do izražaja pod vodstvom Mladena Žujovića, koji je nakon smrti Trifunovića-Birčanina početkom veljače 1943. postao jedan od vodećih četničkih koordinatora u Dalmaciji, Lici i zapadnoj Bosni.⁴⁵⁵ Žujović je zajedno s časnikom Slavkom Bjelajcem nastojao s predstavnicima *Superslode* dogovoriti daljnji status četnika, ali po svoj prilici je jedino bilo odlučeno njihovo povlačenje s talijanskom vojskom.⁴⁵⁶ Talijanskom kapitulacijom 8. rujna nastavljeno je osipanje četničkih jedinica i njihovo demoraliziranje, dok je u međuvremenu partizansko vodstvo iskoristilo okolnosti i nastojalo četnike privući u svoje redove.⁴⁵⁷ Osim toga, u Lici je došlo do masovnijeg predavanja četnika partizanskim snagama.⁴⁵⁸ Predajom talijanskih snaga slijedom kapitulacije Kraljevine Italije, MVAC „Zara“ se također rasformirala.⁴⁵⁹ Posljedično, veliki dio bivših hrvatskih pripadnika pred partizanima se preselio u Zadar, gdje će kasnije uz njemačku pomoć postaviti temelj za formiranje ustaške vojnice na tom području.⁴⁶⁰ S druge strane, bivši srpski pripadnici su

⁴⁵² HR-HDA-223, kutija 1, 2547/43, Tjedno izvješće velike župe Krbave i Psat, 2.6.1943.

⁴⁵³ HR-HDA-223, kutija 3, 3059/43, Izvješće velikog župana velike župe Bribir-Sidraga, 7.7.1943.

⁴⁵⁴ HR-HDA-223, kutija 2, 3010/43, Izvješće sigurnosnog odjela Glavnog zapovjedništva oružništva, 9.7.1943.

⁴⁵⁵ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 190-191.

⁴⁵⁶ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 212.

⁴⁵⁷ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 207.

⁴⁵⁸ JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 209-210.

⁴⁵⁹ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 108.

⁴⁶⁰ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 108.

uglavnom prešli četnicima i partizanima.⁴⁶¹ Ovakvim razvojem događaja se četnicima u NDH znatno suzio prostor djelovanja.⁴⁶²

U Sloveniji se nakon talijanske kapitulacije, i slijedom jakog partizanskog pritiska, veliki dio bivših postrojbi MVAC-a raspršio, dok su se njihovi pripadnici u velikoj mjeri vratili svojim domovima.⁴⁶³ S druge strane, jedan manji dio je ostao aktivan, čekajući dolazak njemačke vojske te nastavak borbe protiv partizana, dok su neki pripadnici odlučili pristupiti partizanskom pokretu.⁴⁶⁴ Slična sudbina snašla je i slovenske četnike.⁴⁶⁵

Nakon talijanske kapitulacije, četnici su se ipak uspjeli održati na određenim područjima NDH te su u sljedećem razdoblju krenuli u pregovore s njemačkim vojnim vlastima.

Do kraja 1943. godine, njemačke vojne vlasti su uspjele uspostaviti nadzor nad gotovo svim četničkim jedinicama na teritoriju NDH.⁴⁶⁶ Tijekom proljeća 1944. Nijemcima lojalne četničke jedinice su počele djelovati pod nazivom „Hrvatska borbena zajednica“, odnosno KKG (*Kroatische Kampfgemeinschaft*).⁴⁶⁷ Predstavnici njemačkih vojnih vlasti su obnovili kontakt i s Jevđevićem, s kojim je održan sastanak u Trstu tijekom ožujka 1944., tražeći njegovu pomoć u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini.⁴⁶⁸ Do kraja godine su Nijemci sklopili više sporazuma s četnicima o vojnoj suradnji protiv partizana, a uz to su dopustili bivšim pripadnicima MVAC-a da prijeđu u Istru te da u Sušaku tiskaju list *Srpska truba*.⁴⁶⁹

10. ZAKLJUČAK

⁴⁶¹ RAŽNJEVIĆ, „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, god. 18., br. 35., 2015., 108.

⁴⁶² JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, 213.

⁴⁶³ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 73.

⁴⁶⁴ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 73-74.

⁴⁶⁵ HOLEŠEK, Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini, diplomski rad, 74.

⁴⁶⁶ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 161.

⁴⁶⁷ ŠUMANOVIĆ, VUKELIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, 161.

⁴⁶⁸ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 302-303.

⁴⁶⁹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, 303.

Povodom pobune dijela stanovništva protiv NDH, na teritoriju novoosnovane hrvatske države su se krenule formirati četničke jedinice, koje su u početnom razdoblju nastupale zajedno s komunistički opredijeljenim pobunjenicima. Ipak, veliki dio četničkih postrojbi će se ustrojiti tek u idućem razdoblju, djelovanjem četničkih agitatora te uz pomoć talijanske okupacijske vojske, što će osim toga rezultirati i sve izraženijom diferencijacijom među pobunjenicima. Može se zaključiti da je upravo talijanska politika, želeći ovladati velikim prostorom tzv. Druge zone, kao i oduprijeti se hrvatskim (i navodnim njemačkim) težnjama u pogledu istočne jadranske obale, dovela do neometanog razvoja četništva pod njihovom zaštitom.

Slijedom jačeg partizanskog pritiska, hrvatske *politike smirenja*, kao i novih okolnosti u NDH i svijetu općenito, novi model tretiranja četničkih grupacija realiziran je potpisivanjem i provođenjem Zagrebačkog sporazuma. Posljedično, tijekom sljedećih mjeseci su velike četničke grupacije, kao i tek osnovane jedinice, pretežno u mjestima s većinski pravoslavnim stanovništvom, službeno postale dio talijanske vojske pod nazivom Dobrovoljne protukomunističke milicije (MVAC). U skladu s tim, one su dobile nove obveze, ali su isto tako bile nadzirane, plaćene, opremljene i prehranjivane od strane talijanskih vojnih vlasti. Očito je da su Talijani na ovaj način nastojali u najvećoj mogućoj mjeri iskoristiti njima oportunistički sklone četnike, uz svođenje vlastitih gubitaka protiv partizana na minimum, kao i sprječavanja prevelikog hrvatskog utjecaja.

Ipak, nakon sve lošije geopolitičke situacije za sile Osovine, te sve izraženijih hrvatskih i njemačkih zahtjeva u pogledu razoružanja četničkih postrojbi, koje su bile smatrane nepouzdanima, aranžman uspostavljen Zagrebačkim sporazumom postao je neodrživ. Planirano rasformiranje MVAC postrojbi, kao i ostalih četničkih jedinica, prije svega je bilo, dobrim dijelom nepotpuno i neuspješno, provedeno u Hercegovini. U drugim krajevima NDH četnici su uglavnom nastavili djelovati kao i prije, ali uz sve veći stupanj demoralizacije i osipanja. Konačno, veliki dio bivših pripadnika MVAC će prijeći u partizanske redove, dok će ostatak uglavnom nastaviti djelovati više ili manje aktivno, od čega će najveći dio doći pod njemačku kontrolu. Izgleda da je i njemačka vojska na kraju uvidjela moguće prednosti u korištenju četničkih jedinica, bez obzira na sve dotadašnje rasprave i diplomatska natezanja u pogledu njihove pouzdanosti.

Četnici su, bilo samostalno, bilo djelujući sporazumno s Talijanima, Nijemcima ili vlastima NDH, za svoj krajnji cilj imali postizanje velikosrpske političke zamisli. Četnici su u sklopu

MVAC-a, kao i u drugim četničkim jedinicama, počinili brojne ratne zločine s ciljem provođenja zacrtanog plana etničkog čišćenja. Ipak, prioritet koji je naglašavan u velikom dijelu dokumenata četničkog podrijetla, naročito u uvjetima sve jačeg partizanskog pritiska i osipanja vlastitih jedinica, bio je rat protiv komunizma. Djelujući u tom smjeru, četnici su pristali biti dio MVAC-a, kao i kasnije KKG-a, služeći tako talijanskoj i njemačkoj vojsci, te su u konačnici bili poraženi.

11. BIBLIOGRAFIJA

• ARHIVSKI IZVORI

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond: Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (HR-HDA-223), kutije 1-3.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Fond: Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske (HR-HDA-491), kutije 1-2, 7, 10, 14, 17-23, 26-32, 34, 36-39, 41-42, 44-46.

• OBJAVLJENI IZVORI – ZBORNICI DOKUMENATA

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom 13, knjiga 2, Vojno-istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, Beograd: 1972.

Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945., knjiga 2, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split: 1982.

Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945., knjiga 3, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split: 1982.

• LITERATURA

DIZDAR, Zdravko; SOBOLEVSKI, Mihael. *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini: 1941.-1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest : Dom i svijet, 1999.

HOARE, Marko Attila. *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*, London: C. Hurst & Co., 2013.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb: Globus, 1986.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber : Školska knjiga, 1977.

JONJIĆ, Tomislav. *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb: Libar, 2000.

KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada. *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb: Naklada Ljevak : Hrvatski institut za povijest, 2001.

KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada. *Mladen Lorković: ministar urotnik*, Zagreb: Golden marketing : Hrvatski državni arhiv, 1998.

LATAS, Branko. *Saradnja četnika Draže Mihailovića sa okupatorima i ustašama (1941-1945)*, Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941-1945), 1999.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.

MILOVANOVIĆ, Nikola. *Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihailovića: Poraz, II.*, Beograd: Slovo ljubve, 1983.

MIROŠEVIĆ, Franko. „Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 52 (2014), br. 2: 565-607.

PAJOVIĆ, Radoje; ŽELJEZNOV, Dušan; BOŽOVIĆ, Branislav. *Pavle Đurišić – Lovro Hacin – Juraj Špiler*, Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1987.

PAJOVIĆ, Radoje. *Kontrarevolucija u Crnoj Gori: Četnički i federalistički pokret 1941-1945*, Cetinje: Obod, 1977.

PETRIĆ, Tatijana. „Zadarske novine "Giornale di Dalmazia" i "Glas dobrovoljca" (1941. – 1943.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 53 (2011), 281-311.

PLENČA, Dušan. *Kninska ratna vremena: 1850-1946: Knin - Drniš - Bukovica - Ravni Kotari*, Zagreb: Globus, 1986.

RAŽNJEVIĆ, Tomislav. „Angažman lokalnog stanovništva u protupobunjeničkom djelovanju na primjeru antikomunističke milicije Zara iz 1942. godine“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* 18 (2015), br. 35: 93-111.

SOBOLEVSKI, „Žrtve četničkog terora na području općine Senj“, *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 19 (1992), br. 1: 109-116.

TOMAŠEVIĆ, Jozo. *Četnici u Drugom svjetskom ratu: 1941-1945.*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979.

VUKELIĆ, Vlatka; ŠUMANOVIĆ, Vladimir. *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb: Školska knjiga, 2021.

- **OSTALO**

HOLEŠEK, Barbara. *Razvoj in formacija prostovoljne protikomunistične milice 1942-1943 v ljubljanski pokrajini*, diplomski rad, Ljubljana: 2004.